

Geruisloos uit het onderwijs

Het verschil tussen klassieke en geruisloze risicofactoren van voortijdig schoolverlaten

Literatuuronderzoek

Els van Rooij
Jessica Pass
Anja van den Broek
ResearchNed
februari '10

Inhoud

Managementsamenvatting	4
1 Inleiding	6
1.1 Vraagstelling	8
1.2 Methode	8
2 Factoren die leiden tot uitval bij klassieke risicoleerlingen	10
2.1 Persoonlijke factoren	10
2.2 Gezinsfactoren	11
2.3 Omgevingsfactoren	12
2.4 Schoolfactoren	12
2.5 De invloed van de school op klassieke schooluitval	14
3 Factoren die leiden tot uitval bij geruisloze risicoleerlingen	15
3.1 Persoonlijke factoren	15
3.2 Gezinsfactoren	19
3.3 Omgevingsfactoren	20
3.4 Schoolfactoren	20
3.5 De rol van de school bij geruisloze uitval	23
4 Het dominante profiel van geruisloze schoolverlaters	24
4.1 Persoonlijk profiel	24
4.2 Gezinsprofiel	26
4.3 Belangrijke omgevingsfactoren	27
4.4 Belangrijke schoolfactoren	27
4.5 Het dominante profiel van de geruisloze vsv'er	28
5 Bestemming van voortijdig schoolverlaters	30
5.1 Typologie van vsv'ers op basis van bestemming	30
5.2 Bestemmingen van vsv'ers per reden van studiestaken	30
5.3 Arbeidsmarktpositie van vsv'ers	31
6 Maatregelen om geruisloze schooluitval te voorkomen	33
6.1 Versnippering van initiatieven om vsv te voorkomen	33
6.2 Indeling van beleidstheorieën over maatregelen	34
6.3 Veel organisatie, weinig aandacht?	35
6.4 Belangrijkste knelpunten	35
6.5 Overzicht effectiviteit maatregelen Verenigde Staten	36
7 Conclusie	37
8 Literatuurlijst	39

Managementsamenvatting

Voortijdig schoolverlaten is een ernstig probleem in Nederland. Schooluitval gaat gepaard met structurele en veelal blijvende problemen op latere leeftijd, waardoor preventie en bestrijding ervan wenselijk is. Om meer inzicht te verkrijgen in de oorzaken van voortijdig schoolverlaten heeft het Ministerie van OCW daarom aan ResearchNed de opdracht gegeven om een literatuuronderzoek uit te voeren naar risicofactoren die ten grondslag liggen aan voortijdig schoolverlaten.

Van een aantal factoren is al bekend dat zij een grote samenhang vertonen met vsv, zoals intelligentiefactoren, sociaal-economische of etnische factoren en/of duidelijk aanwezige problemen zoals gedrags- en leerproblemen. Dit zijn de zogenaamde 'klassieke' risicofactoren. Daar tegenover staat een ander soort schooluitvallers, bij wie het voortijdig schoolverlaten noch duidelijk zichtbaar noch op voorhand te verwachten is. Bij deze leerlingen verloopt de schoolloopbaan relatief probleemloos. Toch verlaten zij het onderwijs vroegtijdig en zonder de noodzakelijke basiskennis en –vaardigheden voor het leven. Deze groep wordt aangeduid als 'geruisloze' vsv'ers. Deze geruisloze uitvallers kregen tot nu toe nog weinig aandacht in beleid. In dit onderzoek staat het onderscheid tussen de 'klassieke' risicofactoren enerzijds en de 'geruisloze' risicofactoren anderzijds centraal.

In het onderzoek zijn de volgende vier deelvragen behandeld: (1) Wat zijn de belangrijkste redenen van studiestaken bij de klassieke risicoleerlingen en de geruisloze risicoleerlingen? (2) Hoe kan de groep geruislozen worden 'herkend'; wat is hun dominante profiel? (3) Wat is de bestemming van de voortijdig schoolverlaters? (4) Welke maatregelen zijn genomen om het voortijdig schoolverlaten te voorkomen en wat zijn de belangrijkste knelpunten hierbij?

Het literatuuronderzoek is nader aangevuld met semi-gestructureerde interviews met enkele deskundigen op het gebied van voortijdig schoolverlaten.

Uit het onderzoek blijkt dat klassieke risicofactoren goed zichtbare factoren zijn waarvan het verband met voortijdig schoolverlaten zich duidelijk voordoet. Op persoonlijk niveau gaat het bijvoorbeeld om gedragsproblemen, criminaliteit en leerproblemen. In het gezin zijn etniciteit en een lage sociaal-economische status belangrijke risicofactoren. Op omgevingsniveau betekent het wonen in een probleemwijk een klassieke risicofactor en op schoolniveau gaat het om onder andere 'zwarte' scholen. Klassieke risicofactoren kunnen door de school nauwelijks worden beïnvloed, omdat het vooral problemen zijn die hun oorsprong buiten het onderwijs hebben. Wel kan de school de gevolgen ervan bestrijden, door adequate zorg te bieden.

Geruisloze risicofactoren verschillen van de klassieke risicofactoren in het gegeven dat zij ten eerste minder zichtbaar zijn en ten tweede beter te beïnvloeden door de school. Belangrijke risicofactoren die kunnen leiden tot geruisloze schooluitval zijn motivatieproblemen, verkeerde studiekeuze en psychologische kenmerken zoals weinig zelfvertrouwen, gericht zijn op de korte termijn en het niet beschikken over adequate copingstijlen. Risicofactoren op gezinsniveau zijn onder andere geringe ouderbetrokkenheid en een lage gezinscohesie. De omgeving kan ook het risico op geruisloze uitval vergroten. Hier speelt de negatieve invloed van peers een rol, evenals een omgeving die niet of weinig op school gericht is. Schoolfactoren die het risico op schooluitval kunnen vergroten, zijn onder andere slechte studiebegeleiding, weinig steun, gebrekkige organisatie en anonimiteit.

In tegenstelling tot bij klassieke uitval is geruisloze uitval in veel grotere mate beïnvloedbaar door de school. Scholen kunnen het geruisloze voortijdig schoolverlaten voorkomen door te zorgen dat de schoolfactoren in orde zijn. Als de schoolfactoren goed zijn – dat wil zeggen: er is sprake van adequate (studie)begeleiding, veel binding, een heldere structuur en een goed schoolklimaat waar leerlingen gekend

worden en zich thuis voelen – dan kan dat opwegen tegen de mogelijke risico's op persoonlijk, gezins- en omgevingsniveau.

Zowel de klassieke als de geruisloze risicofactoren hebben een cumulatief karakter: hoe meer risicofactoren er in het spel zijn, hoe groter de kans op uitval.

Verder laat het onderzoek zien dat de bestemming van voortijdig schoolverlaters niet per se negatief is: ongeveer tweederde heeft een baan. Wel is de positie van vsv'ers op de arbeidsmarkt structureel zwakker en in hogere mate conjunctuurgevoelig dan die van gediplomeerde mbo'ers. De klassieke vsv'ers hebben het moeilijker op de arbeidsmarkt dan de geruisloze vsv'ers; dit komt doordat de problemen die bij de eerste groep leiden tot schooluitval, hen ook parten spelen in (het vinden van) een arbeidsplaats.

In het onderzoek is bovendien gekeken naar maatregelen die in Nederland worden toegepast om het aantal voortijdig schoolverlaters terug te dringen. Hieruit blijkt dat hoewel geruisloze schooluitval te beïnvloeden is door maatregelen op schoolniveau, het bestrijden van vsv soms nog moeizaam gaat in Nederland. Dit komt veelal doordat de initiatieven erg versnipperd zijn: de maatregelen zijn op projectbasis en worden nauwelijks structureel verankerd in het reguliere onderwijs. Op organisatorisch gebied is er al veel gebeurd, zoals betere verzuimmaatregelen en standaardisering van de intake. Wat betreft aandacht, begeleiding en binding met de school worden echter nog tekorten geconstateerd. Overige knelpunten zijn dat vsv vaak als een extern probleem wordt gezien; als een probleem van de leerling, waardoor het bestrijden van vsv niet altijd als de verantwoordelijkheid van de school wordt beschouwd. Verder ervaren onderwijsinstellingen soms moeite met de implementatie van bedachte oplossingen en wordt er te weinig resultaatgericht gewerkt. Er wordt niet systematisch bijgehouden welke vsv-maatregelen wel en welke niet werken. Een laatste belangrijk knelpunt is dat de samenwerking en communicatie met belangrijke partners zoals het vmbo niet altijd soepel verloopt.

De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat er een duidelijk onderscheid kan worden gemaakt tussen klassieke en geruisloze risicofactoren van voortijdig schoolverlaten. De klassieke risicofactoren zijn zichtbaar en niet goed te beïnvloeden door de school, terwijl de geruisloze risicofactoren minder goed zichtbaar zijn, maar wel door de school te beïnvloeden. Daaruit volgt dat er bij het bestrijden van geruisloze schooluitval veel winst te behalen valt. Gerichte maatregelen kunnen iets doen tegen geruisloze schooluitval. Er zijn echter veel problemen waardoor de bestrijding van het vsv-probleem nog te wensen overlaat. Het oplossen van deze knelpunten en het optimaliseren van bepaalde schoolfactoren, zoals een goede studiebegeleiding, het tegengaan van anonimiteit, het creëren van binding en een goede fit tussen leerling en school, en het handhaven van een duidelijke structuur, zijn cruciale stappen in het bestrijden van met name geruisloze schooluitval.

1 Inleiding

Het aantal leerlingen dat het mbo verlaat zonder diploma is met 31.600 leerlingen per jaar nog steeds hoog (cijfers van 2009/2010). In totaal verlaten per jaargang ongeveer 42.600 jongeren het onderwijs zonder het behalen van een startkwalificatie; hierbij bevinden zich ook 10.100 leerlingen die uitstromen uit het voortgezet onderwijs. Deze cijfers wijzen erop dat veel jongeren niet over een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt beschikken – een vmbo-diploma geldt immers niet als een startkwalificatie, in tegenstelling tot een havo- of vwo-diploma. Deze groep jongeren zonder diploma wordt aangeduid als voortijdig schoolverlaters (vsv'ers). Voortijdig schoolverlaten is een ernstig probleem. Onderzoek toont aan dat de toekomst voor jongeren zonder startkwalificatie er over het algemeen minder rooskleurig uitziet dan die van jongeren die wel hun mbo-diploma hebben gehaald (Beekhoven & Dekkers, 2007; Eimers, 2006; ROA, 2009a). De vsv'ers hebben minder vaak werk, hebben meer problemen met het vinden van werk en bovendien is hun arbeidsmarktpositie structureel zwakker dan die van jongeren met een voltooide opleiding. Hun arbeidsmarktpositie is erg conjunctuurgevoelig, waardoor vsv'ers met name tijdens economisch zwaardere tijden in de problemen komen (ROA, 2009a). Daarnaast wijzen diverse onderzoeken op niet-werkgerelateerde problemen van vsv'ers. Jongeren en volwassenen zonder afgeronde opleiding maken zich vaker schuldig aan criminaliteit en hebben vaker te kampen met psychosociale problemen dan hun gediplomeerde leeftijdgenoten (Van der Steeg & Webbink, 2006).

Naast de problemen die het voortijdig verlaten van de school voor de vsv'er zelf betekent, heeft het ook financiële consequenties voor de maatschappij. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat zowel het sociale als ook het maatschappelijk rendement van onderwijs hoog is (Cuelenaere, Zutphen, Van Aa, Van der Willemsen & Wilkens, 2009; Groot & Maassen van den Brink, 2003a, 2003b). De effecten van onderwijs worden vaak onderscheiden in inverdieneffecten (i.e. besparingen die de overheid kan realiseren op de uitgaven aan wetshandhaving en sociale zekerheid) en welvaartseffecten (gezondheidskapitaal, sociaal kapitaal, vergroting van de levenskwaliteit). Inverdieneffecten verwijzen naar de besparingen die de overheid kan realiseren op de uitgaven aan wetshandhaving en sociale zekerheid, door te investeren in onderwijs. Welvaartseffecten definiëren zij als (maatschappelijke) niet-monetaire opbrengsten, doordat onderwijs het gezondheidskapitaal en het sociale kapitaal (in de vorm van een grotere maatschappelijke participatie) van de bevolking vergroot en doordat onderwijs bijdraagt aan vergroting van de kwaliteit van leven.

De voortijdige schoolverlaters veroorzaken volgens hen meer kosten op de inverdieneffecten en hebben een minder grote bijdrage aan de welvaartseffecten dan hoger opgeleiden, hierdoor leggen zij meer beslag op het publieke kapitaal. Het terugdringen van voortijdig schooluitval kan dus hoge maatschappelijke rendementen opleveren wat betekent dat de samenleving als geheel hier belang bij heeft.

Schooluitval gaat dus gepaard met problemen op latere leeftijd, waardoor preventie en bestrijding ervan wenselijk is. Daar komt bij dat voortijdig schoolverlaten – zonder de ernst van het probleem te ontkennen – iets is wat beïnvloedbaar is. Bij veel voortijdig schoolverlaters kan de uitval wellicht voorkomen worden als de onderwijsinstelling in een vroeg stadium weet welke leerlingen het risico lopen om uit te vallen. Op basis van vroegtijdige signalering van risicoleerlingen kunnen scholen persoonsgerichte maatregelen nemen. Met dit gegeven in het achterhoofd heeft het Ministerie van OCW aan ResearchNed de opdracht gegeven om een literatuuronderzoek uit te voeren naar risicofactoren die ten grondslag liggen aan voortijdig schoolverlaten. Het uitgangspunt van dit onderzoek is dat de factoren die ten grondslag liggen aan voortijdig schoolverlaten kunnen worden opgedeeld in twee categorieën: 'klassieke' risicofactoren en 'geruisloze' risicofactoren.

Het verschil tussen klassieke en geruisloze factoren dat in dit rapport wordt gemaakt is in eerste instantie theoretisch van aard. In de praktijk is het verschil soms lastig te maken. Factoren die getypeerd zijn als geruisloos kunnen zich bijvoorbeeld ontwikkelen en gaan uit op een zodanige manier dat ze ook in de categorie van klassieke factoren geplaatst kunnen worden. In het kader van dit rapport definiëren wij het verschil tussen geruisloze en klassieke factoren door hun verschil in zichtbaarheid en beïnvloedbaarheid door scholen. Klassieke factoren zijn vaak al bekend en duidelijk zichtbaar, terwijl geruisloze factoren minder zichtbaar zijn en waarbij de loopbaan van de leerling in het begin probleemloos verloopt.

Klassieke risicofactoren

Van een aantal factoren is al bekend dat zij een grote samenhang vertonen met vsv, zoals intelligentiefactoren, sociaal-economische of etnische factoren en/of duidelijk aanwezige problemen zoals gedrags- en leerproblemen. Dit zijn de zogenaamde 'klassieke' risicofactoren. Risicoleerlingen bij wie deze kenmerken aanwezig zijn, worden vaak al goed in de gaten gehouden door de onderwijsinstelling, mede omdat men in het onderwijsveld doorgaans bekend is met deze risicofactoren. Voor leerlingen bij wie uitval wordt verwacht op basis van klassieke risicofactoren worden bovendien meestal al passende maatregelen getroffen. Binnen de groep klassieke risicoleerlingen wordt verder onderscheid gemaakt tussen 'overbelasten' of 'verhinderden' en 'niet-kunners'. Bij de 'overbelaste' leerlingen is sprake van problemen buiten het onderwijs die doorwerken in de schoolloopbaan van de leerling, zoals gedragsproblemen, criminaliteit, een zorgverplichting of afkomstig zijn uit een probleemgezin. 'Niet-kunners' zijn leerlingen die op cognitief niveau tekortschieten om hun opleiding af te ronden. Zij hebben vaak leerproblemen en komen veelal uit het speciaal onderwijs of komen op het regulier onderwijs in aanmerking voor leerwegondersteunend onderwijs (lwoo).

De 'overbelaste' leerlingen en 'niet-kunners' hebben gemeen dat hun problemen vaak duidelijk in het oog springen. Leerlingen die omwille van (een cumulatie van) deze kenmerken uitvallen, staan meestal duidelijk in zicht van het schoolpersoneel en zullen wellicht zelfs met de nodige onrust het onderwijs verlaten. De mogelijkheid dat zij uitvallen alvorens een diploma te behalen, wordt vaak al als reëel gezien. Kortom, uitval op basis van 'klassieke' risicofactoren is zichtbaar en valt aan de hand van die zichtbare kenmerken min of meer in de lijn der verwachtingen.

Geruisloze risicofactoren

Daar tegenover staat een ander soort schooluitvallers, bij wie het voortijdig schoolverlaten noch duidelijk zichtbaar noch op voorhand te verwachten is. Bij deze leerlingen verloopt de schoolloopbaan relatief probleemloos. Toch verlaten zij het onderwijs vroegtijdig. Deze groep wordt aangeduid als 'geruisloze' vsv'ers; ze glipten er als het ware stilletjes tussenuit. Omdat zij zelf de beslissing maken om met school te stoppen, worden zij ook wel 'opstappers' genoemd. De meest bekende problemen die met dit soort uitval in verband worden gebracht, zijn motivatieproblemen, verkeerde studiekeuze en de aantrekkingskracht van praktisch bezig zijn en/of geld verdienen.

Deze geruisloze uitvallers krijgen tot nu toe relatief weinig aandacht in beleid, media en de onderwijsinstellingen zelf. Toch komt deze groep de laatste jaren stap voor stap meer in het vizier van beleidsmakers. Bovendien zijn RMC-functionarissen op regionaal niveau, mbo-decanen en ander personeel op schoolniveau in hun werk al bekend met geruisloze factoren van schooluitval. Zo bestaan er her en der in het land lokale projectteams om vsv te bestrijden en te voorkomen en zijn sommige ROC's bijzonder actief en innovatief op het gebied van vsv. Ook in de onderzoeksweld is al het nodige bekend over geruisloze uitval – hoewel daarvoor pas sinds enkele jaren en alleen in een aantal Nederlandstalige onderzoeken de term 'geruisloos' expliciet wordt gehanteerd. Over het algemeen kan worden geconstateerd dat een toenemend aantal vooral internationale wetenschappelijke studies naar vsv zich minder focust op de klassieke risico's en zich steeds sterker richt op geruisloze uitval.

1.1 Vraagstelling

Over de klassieke risicofactoren is al veel bekend. Daarom is het hoofddoel van dit literatuuronderzoek om het dominante profiel van de geruisloze schoolverlaters vast te stellen. De volgende overkoepelende vraag is als leidraad genomen: Wat is er uit diverse onderzoeken bekend over de groep geruisloze vsv'ers?

Omdat de groep geruisloze vsv'ers zelden als zodanig is onderzocht en de meeste onderzoeken zowel klassieke risicofactoren als geruisloze risicofactoren behandelen, is een groot aantal artikelen over voortijdig schoolverlaten in het algemeen bestudeerd. Aan de hand daarvan is – waar dat in de artikelen niet gebeurde – zelf het onderscheid gemaakt tussen risicofactoren en geruisloze factoren en is bepaald of de in de artikelen en boeken onderzochte variabelen al dan niet als geruisloze risicofactor kunnen worden beschouwd. Dit onderzoek heeft de volgende vier deelvragen:

- (1) Wat zijn de belangrijkste redenen van studiestaken bij de klassieke risicoleerlingen en de geruisloze risicoleerlingen?
- (2) Hoe kan de groep geruislozen worden 'herkend'; wat is hun dominante profiel?
- (3) Wat is de bestemming van de voortijdig schoolverlaters?
- (4) Welke maatregelen zijn genomen om het voortijdig schoolverlaten te voorkomen en wat zijn de belangrijkste knelpunten hierbij?

Deze thema's komen achtereenvolgens aan bod. Eerst komen in hoofdstuk 2 de belangrijkste redenen van studiestaken voor klassieke risicoleerlingen aan de orde. In hoofdstuk 3 bespreken we oorzaken van voortijdig schoolverlaten die als geruisloos aangemerkt kunnen worden. In hoofdstuk 4 proberen we aan de hand van de eerder beschreven bevindingen uit de literatuur het dominante profiel op te stellen van de geruisloze voortijdig schoolverlater. Hiervoor is tevens met een aantal deskundigen op dit gebied gesproken. Hoofdstuk 5 geeft weer waar de vsv'ers terecht komen na het staken van hun schoolcarrière. Vervolgens wordt in hoofdstuk 6 aandacht besteed aan de maatregelen die al worden genomen om vsv tegen te gaan. Hierbij komen aan de orde wat de belangrijkste problemen zijn in het bestrijden van vsv en hoe deze wellicht kunnen worden aangepakt. Dit rapport eindigt met een overzicht van de belangrijkste bevindingen.

1.2 Methode

De centrale methode van dit onderzoek is een literatuurstudie. Om tot een omvattend geheel aan relevante bronnen te komen, is op diverse wijzen naar informatie gezocht. Bruikbare boeken zijn gevonden via internet, bibliotheekdatabases en Picarta. Wetenschappelijke onderzoekspublicaties zijn gezocht met behulp van diverse zoekmachines zoals EBSCOhost, ERIC (Education Resources Information Center) en PsycARTICLES. Gebruikte zoektermen hierbij waren 'voortijdig schoolverlaten', 'vsv', 'schoolverlaters', 'schooluitval', 'studie-uitval', 'risicoleerlingen', 'schoolsucces', 'school dropout', 'dropouts', 'early school leaving', 'students at risk', etc. Indien er werd gezocht naar Nederlandse informatie, dan werd vaak 'mbo' of 'roc' toegevoegd aan de zoekterm. Verder is relevante literatuur gevonden aan de hand van de bronverwijzingen van eerder gevonden boeken en artikelen.

Dit literatuuronderzoek is nader aangevuld met semi-gestructureerde interviews met enkele deskundigen op het gebied van voortijdig schoolverlaten. Deze deskundigen zijn op het internet opgespoord door te zoeken naar actie- en projectteams vsv, door informatie te zoeken over auteurs die over vsv hebben geschreven en door te kijken op websites van grote roc-instellingen. De deskundigen die bereid werden gevonden tot een interview zijn een senior-beleidsadviseur op een roc-instelling, een promovenda met als onderzoeksthema de invloed van verschillende aspecten van de schoolervaring op het studiesucces van MBO-studenten, een directrice van het Studentenservicecentrum van een roc-instelling en een (voormalig) programmacoördinator van projecten vsv.

Voordat de interviews werden afgenomen, is een overzicht opgesteld van de risicofactoren van klassieke en geruisloze uitval die uit de literatuur naar voren kwamen. De deskundigen hebben dit document doorgenomen. Gedurende het interview hebben zij op grond van hun inzichten en ervaringen in de (onderzoeks)praktijk aangegeven welke factoren zij het belangrijkste achten. Op deze wijze zijn we ervan verzekerd dat de resultaten van dit literatuuronderzoek niet alleen theoretisch, maar ook praktisch relevant zijn.

2 Factoren die leiden tot uitval bij klassieke risicoleerlingen

In de literatuur is veel bekend over risicofactoren van voortijdig schoolverlaten. Voor een groot deel hebben deze factoren betrekking op de uitval van de zogenaamde 'klassieke risicoleerlingen': leerlingen die op voorhand een groot risico lopen om uit te vallen, omdat er duidelijke factoren aanwezig zijn waarvan bekend is dat zij sterk samenhangen met schooluitval. Uitval van deze groep wekt dan ook geen verbazing. Volgens Eimers (2006) telt de groep klassieke vsv'ers jaarlijks zo'n 20.000 leerlingen. De klassieke risicofactoren zijn te vinden op diverse niveaus: op het persoonlijke vlak, op gezinsniveau, in de omgeving en op schoolniveau. In navolging van onder andere Beekhoven en Dekkers (2007) gebruiken wij deze indeling bij het bespreken van de factoren. De klassieke factoren hebben gemeenschappelijk dat ze ervoor zorgen dat de leerling zich in een (zeer) ongunstige uitgangsspositie bevindt. Eimers (2006) merkt in dat kader op dat hoewel de bron van de problemen van klassieke risicoleerlingen doorgaans niet in het onderwijs ligt, de moeilijkheden zich daar wel manifesteren. Vaak hebben deze factoren – voordat ze tot schooluitval leiden – ervoor gezorgd dat de leerling binnen- en buitenschools een bepaalde probleemgeschiedenis achter de rug heeft (Oberon, 2008). Een andere belangrijke eigenschap van de klassieke factoren is dat zij niet danwel zeer lastig te beïnvloeden zijn door de school. Aan de opvang van deze probleemleerlingen kan de onderwijsinstelling echter wel wat doen, waardoor het accent bij de klassieke risicoleerlingen veeleer ligt bij het verhelpen van ontstane problemen dan bij het voorkomen ervan (Roelofs, Habraken & Eimers, 2009).

2.1 Persoonlijke factoren

Persoonskenmerken

Gedragsproblemen zijn te zien als een uiting van persoonskenmerken waarvan herhaaldelijk is aangetoond dat ze significant samenhangen met voortijdig schoolverlaten (Davis & Dupper, 2004; Eimers, 2006, Fortin, Marcotte, Potvin, Royer & Joly, 2006; Gleason & Dynarski; Hickman, Bartholomew, Mathwig & Heinrich, 2008; Julkunen, 2007; Vitaro, Larocque, Janosz & Tremblay, 2001). De uitval van leerlingen met gedragsproblemen komt doorgaans niet onverwacht. Vaak heeft de leerling al een geschiedenis van ordeverstoringen in de klas en op school met als consequentie veelvuldig nablijven en schorsingen.

Ook psychosociale problemen zijn gerelateerd aan vsv. Davis en Dupper (2004) zien als belangrijke bekende oorzaak van schooluitval bijvoorbeeld een gebrek aan sociale vaardigheden noodzakelijk om zich te handhaven in de onderwijsomgeving. Ook de WRR (2008) noemt chronische sociale en emotionele problemen die uitval tot gevolg kunnen hebben.

Een andere duidelijke risicofactor is het hebben van een strafrechtelijke achtergrond. Leerlingen die zich schuldig gemaakt hebben aan criminele handelingen lopen een beduidend groter risico om voortijdig de school te verlaten. Concreet gaat het hierbij om jongeren die in aanraking zijn geweest met politie en/of jeugdzorg (Eimers, 2006). Ook Oberon (2008) noemt een strafrechtelijke achtergrond als risicofactor.

Drugs- en/of alcoholmisbruik zijn risicofactoren die met name in de Amerikaanse literatuur aan bod komen (Christle, Jolivet & Nelson, 2007; Gleason & Dynarski, 2002; Neild, 2009). Ook in het Canadese onderzoek van Janosz, LeBlanc, Boulerice en Tremblay (1997) wordt drugsgebruik, met als gevolg antisociaal gedrag, genoemd als voorspeller van schooluitval. In het Nederlandse onderzoek van Oberon (2008) staat het gebruik van softdrugs echter ook in het rijtje van risicofactoren, weliswaar als hekkensluiter met de vermelding dat deze risicofactor slechts voor enkele vsv'ers geldt. Of drugsgebruik belangrijk is in Nederland blijft onduidelijk, omdat het niet vaak genoemd wordt.

Een andere bekende risicofactor is het hebben van een handicap of gezondheidsproblemen. Deze kunnen voor sommige leerlingen dermate belemmerend zijn dat ze hun schoolloopbaan beëindigen zonder diploma (Feltzer & Rickli, 2009; Roelofs, Habraken & Eimers, 2009; ROA, 2009a).

Vaardigheden

Ook vaardigheden hangen samen met voortijdig schoolverlaten. Dit zijn ten eerste slechte schoolprestaties, waarvan veelvuldig het verband is aangetoond met vsv (Beekhoven & Dekkers, 2007; Christle, Jolivet & Nelson, 2007; Davis & Dupper, 2004; Eimers, 2006; Gleason & Dynarski, 2002; Janosz et al., 1997; Lan & Lauthier, 2003; Oberon, 2008; ROA, 2008; Tinto, 1993; Vitaro et al., 2001). Het verband tussen schoolprestaties en schooluitval is zo sterk dat een laag prestatieniveau op de basisschool al geldt als een voorspeller voor voortijdige schooluitval op latere leeftijd (Herwijer, 2008). Duidelijk is ook de samenhang tussen een gebrekkig vermogen om te leren en/of leerproblemen enerzijds en vsv anderzijds (Eimers, 2006; Gleason & Dynarski, 2002; ROA, 2009a). In dit kader spreekt de WRR (2008) van 'beperkte intellectuele bagage'. Verder noemen Eimers (2006), Fortin et al. (2006) en Herwijer (2008) taalproblemen en een slechte taalbeheersing als risicofactor.

Overig

Overige persoonlijke kenmerken waarvan duidelijk is dat zij de kans op schooluitval aanzienlijk doen groeien, zijn doubleren (Eimers, 2006; Goldschmidt & Wang, 1999; Janosz et al., 1997), op latere leeftijd instromen (Beekhoven & Dekkers, 2007; Gleason & Dynarski, 2002) en het meemaken van een 'critical incident'. Dit laatste houdt in dat in het leven van een leerling een bepaalde gebeurtenis plaatsvindt die zo ingrijpend is dat het binnen de lijn der verwachtingen valt dat de leerling uitvalt (Ritzen, 2008).

2.2 Gezinsfactoren

Van een aantal factoren op gezinsniveau is bekend dat zij sterk samenhangen met vsv. De sociaal-economische status (ses) van het gezin heeft betrekking op de sociale klasse van het gezin en is gebaseerd op het beroeps- en opleidingsniveau van de ouder(s). Een lage sociaal-economische status van het gezin verhoogt de kans op schooluitval van het kind (Eimers, 2006; Gleason & Dynarski, 2002; Ritzen, 2008; ROA, 2008; Vitaro et al., 2001). Opleidingsniveau hangt zeer sterk samen met vsv: een laag opleidingsniveau van de ouders correleert met een groter risico op vsv van het kind (Beekhoven & Dekkers, 2007; Eimers, 2006; Gleason & Dynarski, 2002; Julkunen, 2007; ROA, 2008; Vitaro et al., 2001). Een intermediërende variabele tussen ses en schoolprestaties die in de literatuur vaak naar voren komt, is cultureel kapitaal, bestaande uit de culturele activiteiten van het gezin en het niveau van geletterdheid van de ouders (bijvoorbeeld het aantal boeken dat gelezen wordt). Gezinnen uit een lager sociaal-economisch milieu beschikken vaak over minder cultureel kapitaal en dit houdt verband met een grotere kans op vsv (Beekhoven, 2004; Luyten, Bosker, Dekkers & Derks, 2003).

Een andere risicofactor op gezinsniveau die vaak met vsv in verband wordt gebracht, is etniciteit. Zowel uit internationaal onderzoek als uit Nederlands onderzoek blijkt dat allochtone kinderen meer kans lopen om hun schoolloopbaan af te sluiten zonder diploma (Beekhoven & Dekkers, 2007; Bosker & Hofman, 1994; Christle et al., 2007; Eimers, 2006; Gleason & Dynarski, 2002; Herweijer, 2008; Hickman et al., 2008; Ritzen, 2008). Waarom allochtone leerlingen vaker uitvallen, is moeilijk te achterhalen. Waarschijnlijk speelt een complex aan factoren een rol, zoals een sterke correlatie tussen etniciteit en de hierboven vermelde risicofactoren op gezinsniveau (ses en opleidingsniveau). Daarnaast kan het verschil tussen de taal die men thuis en op school spreekt een barrière vormen (Eimers, 2006), evenals verschillen tussen cultuur en klimaat in het thuismilieu en in de schoolomgeving. Talloze andere intermediaire factoren zijn denkbaar. Wat betreft etniciteit als risicofactor is het opvallend dat de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (2008) nadrukkelijk stelt dat vsv géén allochtonenprobleem is en uitval geen verband houdt met etniciteit.

Een andere gezinsfactor die bijdraagt aan het risico op vsv is de structuur van het gezin. Eimers (2006) en Ritzen (2008) stellen vast dat kinderen die opgroeien in een gebroken gezin een grotere kans hebben om uit te vallen op school. Een gebroken gezin kan diverse samenstellingen hebben; het duidt erop dat het oorspronkelijke gezin is uiteengevallen. Herweijer (2008) en Vitaro et al. (2001) noemen specifiek het eenoudergezin als risicofactor. Beekhoven & Dekkers (2007) en Eimers (2006) voegen daar de grootte van het gezin aan toe: een groot gezin zou de kans op schooluitval verhogen.

Ook de aanwezigheid van een zorgverplichting bij de leerling is een risicofactor op gezinsniveau. Hiervan is sprake als de leerling zwanger raakt of verantwoordelijk is voor de zorg van een (zieke) naaste. Indien deze taken erg veel tijd en aandacht in beslag nemen en de leerling er weinig hulp bij heeft, is de kans groot dat de zorgverplichting leidt tot voortijdig schoolverlaten (Roelofs et al., 2009).

2.3 Omgevingsfactoren

Een omgevingsfactor waarvan het verband met schooluitval vastgesteld is, is het wonen in een probleemwijk met veel achterstandsl leerlingen. Dit blijkt vooral uit internationaal onderzoek. Gleason en Dynarski (2002) wijzen bijvoorbeeld op het significante verband tussen het aantal dropouts en de mate van verstedelijking van de buurt van de school. Op stedelijke scholen is veel meer uitval dan op niet-stedelijke scholen. Ook is het percentage vsv'ers significant hoger in buurten met meer arme inwoners (Flouri & Erekly-Stevens, 2008). Een dergelijk verband tussen schoolomgeving en vsv is ook in Nederlands onderzoek gevonden. Herweijer (2008) noemt het gaan naar een 'zwarte' school als belangrijk achtergrondkenmerk dat leidt tot uitval. Ook in onderzoek van het ROA (2008) werd een significant verband tussen scholen met een groot aandeel minderheidsleerlingen en vsv geconstateerd. Daarnaast bleek uit hun onderzoek dat ook in Nederland scholen in stedelijke gebieden meer te kampen hebben met het probleem van vsv. Eimers (2006) noemt de urbanisatiegraad van de omgeving van de school en woonomgeving van de leerling als bepalende factor. De WRR (2008) erkent deze samenhang en noemt vsv dan ook een 'grootstedenprobleem'.

2.4 Schoolfactoren

Op schoolniveau is er tot slot ook een aantal factoren waarvan bekend is dat ze samenhangen met vsv. Dit is ten eerste de kwaliteit van de school: op scholen met een laag niveau van onderwijskwaliteit – veelal de door de onderwijsinspectie aangemerkte (zeer) zwakke scholen – is de uitval groter (Herweijer, 2008). Bewijs hiervoor levert wellicht het gegeven dat in Finland, waar de onderwijskwaliteit heel hoog is, schooluitval opmerkelijk laag is (Julkunen, 2007).

Van een significante samenhang met schooluitval is ook sprake bij scholen in een sterk verstedelijkt gebied en bij 'zwarte scholen' (scholen met een zeer hoog percentage allochtone leerlingen). Zoals hierboven aan de orde kwam bij de bespreking van de omgevingsfactoren, is de uitval op dergelijke scholen groter (Goldschmidt & Wang, 1999).

Het risico op schooluitval is tevens duidelijk aanwezig op scholen met een zichtbaar negatief schoolklimaat waar pesten, ruzies en problemen tussen leerlingen onderling en tussen leerkrachten en leerlingen veel voorkomen (Eimers, 2006; Oberon, 2008; Ritzen, 2008).

Tot slot bestaat er een verband tussen het schoolniveau en uitval. Hoe lager het niveau, hoe meer uitval (Eimers, 2006; ROA, 2009a). Op het vmbo is het percentage dat de school voortijdig verlaat bijvoorbeeld veel groter dan op de havo en het vwo. Hetzelfde geldt voor het mbo: deze sector kent in vergelijking met het hbo en wo de meeste uitval.

Over een ander structureel schoolkenmerk, namelijk schoolgrootte, heerst geen eenduidigheid. Vaak werd gesuggereerd dat grote scholengemeenschappen meer uitval zouden hebben dan kleinere scholen, maar volgens Herweijer (2008) leidt schaalvergroting niet tot hogere uitval. Hij vond zelfs een verband tussen kleine scholen en schooluitval.

Tabel 1 laat een overzicht zien van alle 'klassieke' risicofactoren van vsv. De factoren hebben een cumulatief karakter: hoe meer risicofactoren er in het spel zijn bij een individuele leerling, hoe groter de kans is op uitval. Voor een allochtone leerlinge met zeer slechte schoolprestaties, taalproblemen en met ouders van een lage ses die naar een slechte school gaat midden in de stad, is de kans op vsv bijvoorbeeld groot. Omgekeerd geldt echter dat sommige factoren tegenkracht kunnen bieden aan risicofactoren. In dat geval kunnen we spreken van beschermingsfactoren die een buffer vormen tegen problemen. Een leerling die omwille van zijn gedragsproblemen het risico loopt voortijdig de school te verlaten, kan bijvoorbeeld voor vsv worden behoed doordat zijn ouders hoogopgeleid zijn en hij naar een landelijke school van goede kwaliteit gaat.

Tabel 1: Klassieke risicofactoren van uitval volgens de literatuur*

Persoonlijke factoren	Gezinsfactoren	Omgevingsfactoren	Schoolfactoren
gedragsproblemen	sociaal-economische status	wonen in probleemwijk	<i>slechte kwaliteit school</i>
psychosociale problemen	laag opleidingsniveau ouders		<i>school in sterk verstedelijkt gebied</i>
strafrechtelijke achtergrond	ethniciteit		<i>'zwarte' school</i>
drugsgebruik/alcoholgebruik	problemen thuis		<i>negatief schoolklimaat (pesten, ruzies, problemen)</i>
handicap, gezondheidsproblemen	eenoudergezin		<i>laag schoolniveau</i>
zeer slechte schoolprestaties	zorgverplichting (bijv. kind)		
leerproblemen			
taalproblemen			
blijven zitten op latere leeftijd ingestroomd			
critical incident			

*Cursive factoren zijn zogenaamde pushfactoren, kenmerken die de leerling uit het onderwijs duwen.

2.5 De invloed van de school op klassieke schooluitval

De meeste mbo-instellingen beschikken over diverse voorzieningen om vsv te voorkomen van de groep 'klassieke' risicoleerlingen. De focus ligt daarbij op curatieve zorg, omdat de problemen door de school niet te voorkomen zijn. Centraal staat adequate zorg en begeleiding van de leerlingen die bijvoorbeeld wordt geboden door de zorg- en adviesteams (ZAT's) waarmee mbo-instellingen samenwerken. Zij bieden gespecialiseerde hulp en begeleiding, toegespitst op de specifieke behoeften van de individuele risicoleerling.

3 Factoren die leiden tot uitval bij geruisloze risicoleerlingen

Naast de in hoofdstuk 2 aan de orde gekomen factoren voor klassieke risicoleerlingen zijn er ook factoren die minder aandacht krijgen in de media en de politieke wereld. Het zijn de ietwat vagere, complexere en – vooral belangrijk – minder zichtbare determinanten van schooluitval. Deze 'geruisloze' uitval kan worden omschreven als uitval van leerlingen waarvan op basis van hun achtergrondkenmerken op voorhand niet wordt verwacht dat zij het onderwijs voortijdig zullen verlaten. De redenen waarom zij stoppen met school voordat zij een diploma halen, zijn niet goed zichtbaar. Doel van dit onderzoek is om de geruisloze uitval duidelijk in kaart te brengen om zo ook de deze uitval beter te kunnen signaleren en te bestrijden. Geruisloze uitval wordt vaak omschreven als een weloverwogen beslissing van de vsv'er. Een andere benaming voor deze groep is dan ook 'opstappers'. De meeste auteurs benadrukken dat vsv moet worden beschouwd als een proces: het besluit om de school achter zich te laten is doorgaans een resultaat van een aantal gebeurtenissen en gedachtengangen (onder andere Eimers, 2006).

3.1 Persoonlijke factoren

Keuze en toekomstbeeld

Een belangrijke geruisloze risicofactor op het niveau van het individu is het maken van een verkeerde studiekeuze. Leerlingen die naar het mbo gaan, moeten al op jonge leeftijd in het vmbo kiezen wat zij later willen gaan doen. Dit kan problematisch zijn voor jongeren die nog niet goed weten wat ze willen. Vaak wordt de keuze dan in hoge mate door de ouders of andere betrokkenen beïnvloed. De motivatie komt dan niet vooral van de leerling zelf, wat een risico vormt voor het voortijdig stoppen met de betreffende opleiding. Een ander probleem omtrent studiekeuze is dat sommige leerlingen niet de door hen gewenste opleiding kunnen volgen vanwege toelatingseisen of andere belemmerende factoren. Volgens Beekhoven en Dekkers (2007) is dit bij 15 procent van de mbo'ers het geval. Zij starten met een opleiding die niet hun eerste keuze was. Dit heeft een negatief effect op de motivatie en vergroot daardoor de kans op vsv. Eimers (2006) wijst ook op het belang van het maken van een juiste studiekeuze. Een verkeerde keuze leidt tot teleurstelling en maakt naar school gaan zwaar doordat de inhoud de leerling niet kan boeien. Resultaten van onderzoek van het ROA (2009a) bevestigen het belang van het maken van een weloverwogen studiekeuze. Van de bevraagde voortijdig schoolverlaters gaf 27 procent aan dat zij waren gestopt omdat zij een andere opleiding wilden gaan volgen en 8 procent omdat de opleiding niet aan de verwachting voldeed.

Ook is het vaak zo dat leerlingen op het mbo geen duidelijk beeld hebben bij het beroep waarvoor zij leren; dit geldt voor 20 procent van de mbo'ers (Beekhoven & Dekkers, 2007). Herweijer (2008) ziet een zwak ontwikkeld beroepsbeeld aan het eind van het vmbo als een achterliggende oorzaak van uitval als gevolg van een verkeerde keuze. Ook diverse andere onderzoeken duiden op studie- en beroepskeuze als gewichtige risicofactor voor schooluitval (Ecorys, 2009; Julkunen, 2007; Oberon, 2008; Ritzen, 2008; Roelofs et al., 2009). De meeste onderzoekers benadrukken het gebrekkige of incorrecte beroeps-, studie- en toekomstbeeld van de jongeren.

Houding van de leerling

Veel determinanten van relatief onopvallende schooluitval zijn terug te voeren op de houding van de leerling. Een centrale risicofactor in deze categorie is het geen of weinig motivatie voor school opbrengen (Eimers, 2006; Julkunen, 2007; Ritzen, 2008; ROA, 2009a). Gevolg daarvan is een ongeïnteresseerde grondhouding die niet bevorderlijk is voor het afronden van de studie. In de indeling van risicosituaties van het onderzoek van Oberon (2008) vormt deze groep een aparte categorie, genaamd 'primaire ongemotiveerd'. Lan en Lauthier (2003) vergeleken kenmerken van leerlingen die later zouden uitvallen met die van leerlingen die hun school afmaakten en kwamen daarbij tot de conclusie dat motivatie voor schoolwerk één van de factoren was waarop de twee groepen significant van elkaar verschilden. Vaak is de motivatie van de latere uitvallers bij het begin van de opleiding al lager dan die van de blijvers (Janosz, Archambault, Morizot & Pagani, 2008).

Een risicofactor die gerelateerd is aan de instelling van de leerling is de mate waarin de leerling gedurende zijn schoolloopbaan al georiënteerd is op de arbeidsmarkt en/of op geld verdienen. De arbeidsmarkt wordt in diverse onderzoeken gekenschetst als een belangrijke 'pullfactor' die leerlingen ertoe verleidt om het onderwijs te verlaten. Dit gebeurt met name in economisch voorspoedige tijden (Beekhoven, 2004). De arbeidsmarkt als pullfactor heeft vooral invloed op de leerlingen die vanuit zichzelf al relatief sterk op de arbeidsmarkt georiënteerd zijn. Als hen de kans wordt geboden om een plaats in het arbeidsproces te verkrijgen zonder dat zij daarvoor per se hun opleiding af hoeven maken, zullen zij die kans waarschijnlijk grijpen. Dit laatste is zeker het geval als er ook 'pushfactoren' spelen oftewel kenmerken van het onderwijs die fungeren als afstotingsmechanismen (Eimers, 2006), bijvoorbeeld een slechte organisatie en een onaantrekkelijk curriculum (te veel theorie naar de zin van de leerling). Uit onderzoek van het ROA (2009a) bleek dat 10 procent van de vsv'ers was gestopt met hun opleiding omdat ze werken leuker vonden. Deze reden geeft aan dat zij ten tijde van hun opleiding al een baan wisten te bemachtigen waarbij zij in staat waren deze te beoefenen zonder beschikking over een startkwalificatie. Uit onderzoek van Herweijer (2008) is naar voren gekomen dat de pullfactor arbeidsmarkt door vsv'ers zelf niet als belangrijke determinant van hun schooluitval wordt gezien. Het belang van deze factor is bovendien erg conjunctuurgevoelig (Eimers, 2006).

Een sterke gerichtheid op de korte termijn kan ook een risicofactor zijn voor uitval (Bridgeland, Dilulio & Morrison, 2006; Westenberg et al., 2009). Iemand die korte termijn belangen nastreeft, zal bijvoorbeeld gevoeliger zijn voor pullfactoren vanuit de arbeidsmarkt. Als hij nu al kans ziet om geld te verdienen, waarom dan nog een jaar of langer op school blijven? De baten van het voltooien van onderwijs manifesteren zich immers pas op de lange termijn.

Een sterke oriëntatie op de arbeidsmarkt kan samengaan met een lage gerichtheid op onderwijs, maar dit hoeft niet per se het geval te zijn. Een matige gerichtheid op onderwijs behelst aspecten als het geen waarde toekennen aan het naar school gaan en het koesteren van lage verwachtingen ten aanzien van het nut dat onderwijs voor de leerling oplevert. Dit soort aspecten uiten zich daarin dat de leerling weinig tijd en aandacht aan school besteedt en dat hij – ten koste van school – druk bezig is met andere dingen. Fortin et al. (2006) hadden in de indeling van risicogroepen (gemaakt op basis van empirisch onderzoek) één groep gedefinieerd als de 'Uninterested in School' groep. Bij dit cluster leerlingen ontbrak het aan motivatie en zij gaven aan zich in hoge mate te vervelen op school. De onderzoekers constateerden dat deze leerlingen een gevaarlijke risicogroep vormen, omdat zij in veel aspecten identiek zijn aan niet-risicoleerlingen: ze halen goede cijfers, hebben weinig problemen en zijn sociaal gezien goed aangepast. Een inadequate instelling met betrekking tot schoolzaken uit zich gedragsmatig in een negatieve werkhouding en negatieve participatie; meer concreet gezegd betekent dit dat zij minder of geen huiswerk maken, vaker spijbelen en vaker te laat komen. Het verband tussen deze zaken en vsv wordt genoemd door Eimers (2006), Ritzen (2008) en Westenberg, Donner, Los en Veenman (2009). Wel merken zij op dat dit niet inhoudt dat schooluitval automatisch volgt op een negatieve werkhouding en participatie. Het wil alleen zeggen dat leerlingen voorafgaand aan definitieve uitval vaker spijbelen en dergelijke, dan de niet-uitvallers. Hoewel verzuim en negatieve schoolparticipatie duidelijk zichtbaar zijn, kunnen deze problemen toch onderdeel vormen van geruisloze uitval. Het gedrag is namelijk wel zichtbaar, maar de achterliggende oorzaak niet. Het gaat bijvoorbeeld om een autochtone leerling zonder leerachterstand en probleemgeschiedenis, waarvan zijn leraren niet hadden verwacht dat hij zou gaan spijbelen. Zijn spijbelgedrag is een manifestatie van onderliggende geruisloze problemen zoals een gebrek aan motivatie.

Verder zijn de intenties, doelen en 'commitments' die een leerling heeft op het moment dat een leerling een studie begint en hoe deze drie zaken er op later tijdstip uitzien, bepalend voor de houding van de leerling (Tinto, 1993). Ook Bosker en Hofman (1994) concluderen dat schoolverlaters significant van de blijvers verschillen wat betreft hun intenties om school af te maken en om later verder te leren. Volgens Tinto bepalen doelstellingen en commitments van de leerling mede de sociale en academische integratie tussen leerling en de onderwijsinstelling. Sociale integratie is de sociale binding die de leerling heeft met zijn school, leraren en medeleerlingen. Academische integratie (voor het mbo kan wellicht beter de term professionele integratie worden gebruikt) duidt op de binding met de onderwijsinhoud en het leerproces.

Persoonlijkheidskenmerken

Er is een aantal factoren die in een enkel onderzoek al significant bleken samen te hangen met voortijdig schoolverlaten. Een belangrijke studie die persoonlijkheidskenmerken direct relateert aan voortijdig schoolverlater is het onderzoek van Feltzer en Rickli (2009). Zij bestudeerden de Big Five persoonlijkheidskenmerken en hun relatie met vsv. Uit hun analyses blijkt dat twee van de vijf kenmerken samenhangen met schooluitval. Dit was ten eerste 'consciëntieusheid', wat een aantal kenmerken omvat, te weten self-efficacy, orderlijkheid, plichtsbesef, streven naar voltooiing, zelfdiscipline, zorgvuldigheid en bekwaamheid. Feltzer en Rickli vatten consciëntieusheid samen als "de manier waarop we impulsen controleren en reguleren" (Feltzer & Rickli, 2009, p.5). Weinig consciëntieus zijn correleert met schooluitval. Uitvallers zijn bijvoorbeeld minder ordelijk, kennen minder plichtsbesef en discipline en zijn niet sterk in hun streven naar voltooiing. Kortom, uitvallers controleren en reguleren hun impulsen niet op adequate wijze. Dit toont overigens overeenkomsten met eerder genoemde risicofactoren zoals een korte termijn gerichtheid.

Een tweede Big Five persoonlijkheidskenmerk dat redelijk correleert met studieuitval was 'neuroticisme', opgevat als de mate waarin mensen negatieve emoties ervaren. Dit kenmerk wordt opgedeeld in angst, boosheid, agressie, depressie, zelfbewustzijn, kwetsbaarheid en impulsiviteit. Met betrekking tot schooluitval noemen Feltzer en Rickli de invloed van negatieve zelfconcepten en een tekort aan zelfvertrouwen. Hiermee samen hangt het effect van gevoeligheid voor 'self-fulfilling prophecies.', waarvan ook een verband met vsv is aangetoond (Davis & Dupper, 2004). Dit laatste houdt in dat verwachtingen van externe partijen worden verinnerlijkt en zichzelf vervolgens waarmaken, bijvoorbeeld dat een leerling uitvalt op school als gevolg van het verinnerlijken van de negatieve verwachtingen die zijn omgeving heeft over zijn capaciteiten om school succesvol af te ronden.

Uit andere onderzoeken komt naar voren dat extern attribueren correleert met studieuitval (Janosz et al., 1997; Oberon, 2008). Dit houdt in dat een leerling succes en falen toeschrijft aan omstandigheden die buiten hemzelf liggen. Wilt een leerling zijn prestaties consequent aan factoren buiten zichzelf, dan heeft hij een zwakke locus of control – een eigenschap die ook correleert met schooluitval (Gleason & Dynarski, 2002; Oberon, 2008). Dit persoonlijkheidskenmerk wil zeggen dat iemand het idee heeft dat hij niet veel controle heeft over zijn eigen toekomst. Of aan deze bevinding veel waarde moet worden gehecht, wordt in twijfel getrokken, omdat Lan en Lauthier (2003) in hun onderzoek geen significant verband vonden tussen locus of control en schooluitval.

Een laatste persoonlijkheidsdeterminant waarvan een lichte samenhang is aangetoond met vsv, is depressie. Fortin et al. (2006) vormden dit kenmerk om tot een van hun vier risicogroepen voor voortijdige schooluitval. Deze groep scoorde niet alleen hoger op depressie dan de controlegroep van niet-uitvallers, maar zij scoorden zelfs boven een klinische grens. Zoals Fortin et al. zelf al aangeven, is de relatie tussen depressie en risico op schooluitval nog te weinig systematisch onderzocht. Onderzoek daarnaar is echter wel gewenst. De 'Depressie' groep wordt vaak genegeerd door het schoolpersoneel, omdat zij geen verstorende factoren vormen in de klas en hun prestaties gemiddeld tot goed zijn. Daarom betreft dit een zorgwekkende risicogroep. Er moet rekening mee worden gehouden dat een slechte kwaliteit van leven ook een risico betekent voor geruisloze schooluitval, ook wanneer dit niet direct aan de leerling te merken is – het betreft vaak de stille leerlingen.

Overig

Een overige geruisloze determinant op het individuele vlak is het plaatsvinden van een 'critical incident'. In tegenstelling tot bij de klassieke risicoleerlingen waar een bepaalde gebeurtenis ook tot schooluitval kan leiden, is bij de geruislozen deze gebeurtenis minder duidelijk zichtbaar of is het een gebeurtenis die voor de objectieve blik van buitenstaanders te weinig impact lijkt te hebben om tot uitval te kunnen leiden, zoals een gesprek met een klasgenoot of docent die een cruciale negatieve impact heeft op het zelfvertrouwen van de leerling.

Tot slot noemen Westenberg et al. (2009) als belangrijke risicofactor de discrepantie tussen wat een leerling kan en wat er van hem verwacht wordt. Is dit verschil te groot, dan zal een leerling sneller uitvallen. Dit effect op schooluitval noemen zij 'rijping'. Het theoretische principe achter het verband tussen rijping en schooluitval is als volgt (Westenberg et al., 2009, p. 4): "Adolescenten hebben een bepaalde 'volwassen' mate nodig van capaciteiten om zelfstandig te kunnen werken en keuzes te kunnen maken ten aanzien van hun school- en studieloopbaan." De capaciteiten waar zij op doelen zijn onder andere de volgende: executief functioneren, metacognitie en psychosociale ontwikkeling, waaronder zelfreflectie en verantwoordelijkheidsbesef. Resultaten van hun onderzoek zijn dat uitvallers en risicoleerlingen in vergelijking met niet-risicoleerlingen achterlopen op cognitief vlak (met name op metacognitie) en op psychosociaal gebied (met name zelfreflectie en zelfinzicht). In andere woorden: zij 'rijpen' niet snel genoeg, waardoor een discrepantie ontstaat tussen wat de jongere kan en wat de school van hem verwacht. Daardoor ontstaan problemen met zelfstandig werken, keuzes maken en andere belangrijke processen die nodig zijn voor een succesvolle voltooiing van een opleiding. Die problemen leiden vervolgens in het ergste geval tot voortijdig schoolverlaten. Deze invloed van rijping kan worden beschouwd als een overkoepelende factor van enkele determinanten die al aan de orde zijn gekomen, zoals de twee Big Five persoonlijkheidskenmerken (consciëntieusheid en neuroticisme) en studiekeuze problemen – dit zijn zaken die bij onvoldoende ontwikkeling kunnen worden opgevat als kenmerkend voor 'onrijpheid'.

3.2 Gezinsfactoren

Op het gebied van het gezin worden talrijke risicofactoren genoemd die een bijdrage kunnen leveren aan geruisloze uitval. Problemen thuis die voor buitenstaanders zoals leraren en ander schoolpersoneel moeilijk waarneembaar zijn, kunnen een belangrijke bijdrage leveren in het proces van schoolverlaten (Herweijer, 2008; ROA, 2009a). Hierbij kan men denken aan een onrustig, onveilig of anderszins problematisch thuis-klimaat (Oberon, 2008). Dergelijke problemen in de thuissituatie kunnen overslaan op de schoolsituatie, met alle schadelijke gevolgen voor een succesvolle schoolloopbaan van dien (Roelofs et al., 2009).

Een tweede risicofactor op gezinsniveau die een aantal keren in de literatuur wordt genoemd, is mobiliteit. Leerlingen van gezinnen die vaak verhuizen, lopen een groter risico om uit te vallen voordat zij een startkwalificatie behaald hebben (Eimers, 2006; Janosz et al., 1997; ROA, 2009a).

Daarnaast kunnen financiële problemen van het gezin de kans op uitval verhogen (WRR, 2008).

Veel aandacht is er in de literatuur voor de rol die de ouders spelen bij het voortijdig schoolverlaten van hun kinderen. Schadelijk voor succes in het onderwijs zijn een lage gerichtheid op onderwijs in het gezin, beperkte betrokkenheid van de ouders omtrent schoolzaken en een negatieve inmenging van de ouders (onder andere Beekhoven & Dekkers, 2007; Christle et al., 2007).

Van een lage oriëntatie op onderwijs spreekt men bijvoorbeeld als de ouders hun kind niet stimuleren om zijn opleiding af te maken of het zelfs aanmoedigen dat het kind zo snel mogelijk geld verdient. Ook noemen Beekhoven en Dekkers (2007) dat in sommige gezinnen van meisjes nog steeds niet wordt verwacht dat zij veel onderwijs volgen, omdat zij worden geacht zich later over het gezin te ontfemen in plaats van een carrière op te bouwen.

Ouderbetrokkenheid is gering als ouders niet naar ouderavonden gaan en zelden of nooit vragen naar schoolresultaten. Van een negatieve inmenging van de ouders is sprake als zij te lage of te hoge verwachtingen hebben van hun kind, wat op het kind een demotiverende werking kan hebben of op andere wijze leidt tot schoolproblemen van het kind. Als de ouders zich niet of op negatieve wijze bezig houden met de schoolcarrière van hun kind, kan dat tot gevolg hebben dat er een kloof ontstaat tussen (de waarden en normen van) de thuiswereld en de schoolwereld, wat doorgaans niet bevorderlijk werkt voor studiev voltooiing.

Meer in het algemeen is het opvoedingsmilieu en de opvoedingsstijl van invloed op vsv. In de literatuur wordt een lage gezinscohesie als risico genoemd. Een gevoel van binding met het gezin heeft een aanzienlijk effect op schoolprestaties en eventueel afwijkend gedrag. Veenstra, Dijkstra en Peschar (2005) concluderen dat leerlingen die zeggen meer bij het gezin te horen, beter presteren op school en bovendien minder deviant gedrag vertonen. Ook wijst onder andere Eimers (2006) op de negatieve impact van een permissieve opvoedingsstijl – oftewel te weinig controle van de ouders op de kinderen.

3.3 Omgevingsfactoren

De leeftijdsgenoten van een vsv'er en zijn omgeving kunnen van grote invloed zijn op schooluitval (Eimers, 2006). In de literatuur worden veelvuldig risicofactoren genoemd met betrekking tot de peergroup. Van peers kan een negatieve invloed uitgaan. Hiervan is bijvoorbeeld sprake wanneer de peers van een scholier de normen en waarden van school afwijzen (Davis en Dupper, 2004) of in het algemeen (norm)afwijkend gedrag vertonen (Vitaro et al., 2001).

Tinto wees er in 1993 al op dat het hebben van vrienden op dezelfde onderwijsinstelling belangrijk is voor de sociale integratie van een leerling met de school. Het zorgt voor binding, wat een beschermende factor kan zijn als een leerling erover nadenkt om de school te verlaten (WRR, 2008). Als iemands vriendengroep daarentegen voornamelijk uit jongeren bestaat die niet naar (dezelfde) school gaan, dan kan dit er juist aan bijdragen dat een leerling sneller over de streep wordt gehaald om de school achter zich te laten voordat hij een diploma haalt. Dit geldt overigens niet alleen voor de peergroup van een potentiële vsv'er. In het algemeen is een omgeving die niet op school is gericht en weinig waarde aan educatie toekent, niet stimulerend voor een leerling die erover nadenkt te stoppen met zijn studie. Van een dergelijke omgeving kan een aantrekkingskracht van het niet-schoolse leven uitgaan die een negatieve beslissing zelfs in de hand werkt. Hetzelfde geldt voor gunstige omstandigheden op de arbeidsmarkt. De aanwezigheid van werk of zelfs gerichte werving van werkgevers kan leerlingen overhalen om de school te verlaten zonder diploma ('groenpluk').

3.4 Schoolfactoren

Bij geruisloze uitval zijn factoren op schoolniveau erg belangrijk. Het zijn pushfactoren: ze duwen jongeren als het ware het onderwijs uit. Ze worden ook beschreven als afstotingsmechanismen, waarbij uitval het gevolg is van het willen ontsnappen aan een moeizame schoolloopbaan (Beekhoven & Dekkers, 2007). Bovendien maken pushfactoren leerlingen gevoeliger voor pullfactoren vanuit de arbeidsmarkt (groenpluk). In deze paragraaf wordt een aantal schoolfactoren genoemd die in de literatuur vaak aan de orde komen.

Een eerste factor is slechte studiebegeleiding, zowel op het vmbo als op het mbo. Uit onderzoek van het ROA (2009b) blijkt dat in geen enkele leerweg of richting van het vmbo meer dan 50 procent van de leerlingen volledig tevreden is met de (studie)begeleiding. Eén op de drie leerlingen is noch tevreden noch ontevreden en één op de vijf is daadwerkelijk teleurgesteld in de begeleiding. Dat meer begeleiding leidt tot minder uitval lijkt een ondiscutabel gegeven (onder andere Beekhoven & Dekkers, 2007; Roelofs et al., 2009). Dit hangt samen met het grote belang van de persoonlijke risicofactor van het maken van een verkeerde studiekeuze en het hebben van een onduidelijk en/of onrealistisch toekomst- en beroepsbeeld. Veel artikelen die succesvolle interventies om vsv tegen te gaan bespreken, wijzen op het cruciale belang van mentoring en coaching van leerlingen (Ecorys, 2009).

Dit is echter niet de enige reden waarom slechte begeleiding op schoolniveau bijdraagt aan voortijdige schooluitval. Begeleiding zorgt ook voor binding met de instelling (sociale integratie) en kan structuur bieden, wat ook erg belangrijk kan zijn voor leerlingen die worstelen met het vraagstuk om al dan niet de schoolcarrière voortijdig ten einde te brengen (Herweijer, 2008; Janosz et al., 1997; Tinto, 1993). Het zorgt voor een algeheel positiever klimaat op school, een klimaat van 'caring', wat bijdraagt aan het zich thuisvoelen op school en het idee hebben dat het schoolpersoneel niet onverschillig staat tegenover (de toekomst van) de jongeren. Sociaal-emotioneel welzijn op scholen is erg belangrijk (Archambault, Janosz, Morizot & Pagani, 2009). Veelgehoord commentaar van vsv'ers is niet voor niets een gebrek aan steun en dat leraren 'er niets om gaven' als je uitviel (Knesting, 2008). Negatief gedrag van leraren, management en ander schoolpersoneel als meespelende factor bij het vsv-besluit van een leerling wordt genoemd door Christle et al. (2007), Beekhoven en Dekkers (2007), Davis en Dupper (2004), Eimers (2006), Lan en Lauthier (2003) en Ritzen (2008). Het gaat hierbij niet alleen om negatief gedrag, maar om zo ongeveer alles wat de leraar-leerlingrelatie behelst, dus ook bijvoorbeeld een door de leerling waargenomen negatieve attitude van de docent, een gebrek aan interesse en een onoverkomelijke mismatch tussen de persoonlijke waarden en belevingswereld van het schoolpersoneel en de leerling, wat een vruchtbare samenwerking tussen beide partijen bemoeilijkt. Gevolg is dat er geen goede fit is tussen de leerling en de school; de leerling zal zich niet goed geïntegreerd voelen in de cultuur van de onderwijsinstelling. Dit gebrek aan sociale integratie met het schoolse leven kan een negatieve impact hebben op een leerling, vooral wanneer ook andere risicofactoren in het spel zijn, bijvoorbeeld een verkeerde studiekeuze. In dat geval is naast de sociale integratie ook de academische integratie met het onderwijs klein (dat wil zeggen dat een leerling zich kan vinden in de vakinhoud van het beroep waarvoor hij leert, Tinto, 1993).

Naast een slechte (keuze)begeleiding, negatieve relaties met het personeel en een niet-optimale fit tussen de leerling en de school, kan het zijn dat de onderwijsvorm de potentiële vsv'er niet aanspreekt. Christle et al. (2007) noemen instructiestrategieën bijvoorbeeld als belangrijke schoolfactor. Herweijer (2008) ziet, bij vergelijking van Nederland met andere landen, als probleem in het Nederlandse mbo-onderwijs dat de binding tussen theorie en praktijk niet goed is. Leren en werken moeten beter met elkaar geïntegreerd worden. Overigens kan hierin ook de risicofactor 'verkeerd beroepsbeeld' terug worden gezien: als theorie en praktijk in hogere mate een eenheid vormen, is de kans groot dat leerlingen een realistischere beeldvorming ontwikkelen van het beroep waar ze voor leren. De professionele integratie van de leerling met de school zal er gunstiger uit komen te zien.

De overgang van het vmbo naar het mbo wordt door Eimers (2006), Oberon (2008) en Ritzen (2008) gezien als problematisch met het oog op het vsv-probleem. De beide onderwijssectoren zouden niet adequaat op elkaar aansluiten. Het percentage scholieren dat na het behalen van een vmbo-diploma niet doorstroomt naar een vervolgopleiding in het mbo is in de laatste jaren afgenomen naar 3,7 procent van de gediplomeerden, maar is nog steeds hoog. Het overgangsmoment zorgt ervoor dat leerlingen als het ware verdwalen en geen aansluiting vinden bij een vervolgopleiding (Ritzen, 2008). Echter ook uitval op het mbo wordt deels geweten aan een slechte overgang. De verschillende schoolculturen zouden niet goed op elkaar aansluiten (Eimers, 2006). Het ontbreekt volgens Ritzen (2008) aan een 'warme overdracht'. Er wordt bijvoorbeeld nog te weinig informatie uitgewisseld tussen vmbo en mbo, en als dat wel gebeurt, dan wordt door de mbo-instelling niet altijd voldoende gebruik van deze gegevens gemaakt (Inspectie van het Onderwijs, 2007).

Een andere institutionele factor betreft organisatorische aspecten, zoals een gebrek aan orde en organisatie in de school en in de klas (Beekhoven & Dekkers, 2007; Feltzer & Rickli, 2009; Derriks et al., 2003; Ritzen, 2008). Vsv'ers zouden dat als een probleem ervaren. Dit gaat samen met het belang dat Herweijer (2008) en de WRR (2009) toekennen aan structuur, een schoolaspect waar met name potentiële vsv'ers baat bij hebben. Lee en Burkam (2003) voegen daaraan toe dat de impact van een positieve leerkracht-leerlingrelatie afhankelijk is van organisatorische en structurele kenmerken van een school. Oftewel: als een onderwijsinstelling geen goede organisatie heeft, dan wordt het positieve effect van steun van de docenten deels tenietgedaan. Een ander organisatorisch punt wat invloed kan hebben op het besluit om de school te verlaten, zijn problemen met het vinden van een stageplaats of problemen op de stageplek (Beekhoven & Dekkers, 2007; ROA, 2009a).

Tabel 2 geeft een overzicht van alle risicofactoren die kunnen leiden tot 'geruisloze' uitval. Evenals bij de 'klassieke' risicofactoren leidt cumulatie van risicofactoren tot een grotere kans op voortijdig schoolverlaten. Een leerling die een verkeerde keuze heeft gemaakt en bovendien vooral vrienden buiten school heeft die niets om school geven en van de leraren op school weinig steun krijgt bij zijn leerproces, loopt een groot risico op uitval. Zijn de factoren positief ingevuld, dan kunnen deze echter als buffer dienen. Heeft diezelfde ongemotiveerde leerling bijvoorbeeld ouders die op positieve wijze betrokken zijn bij de onderwijs carrière van hun kind, biedt de school goede steun en is er sprake van een adequate organisatie, dan zal de kans op schooluitval voor die leerling afnemen.

Tabel 2: Geruisloze risicofactoren van uitval volgens de literatuur*

Persoonlijke factoren	Gezinsfactoren	Omgevingsfactoren	Schoolfactoren
verkeerde studiekeuze onduidelijk of onrealistisch toekomst- en/of beroeps- beeld	problemen thuis mobiliteit	negatieve invloed peers peergroep niet op zelfde school <u>aantrekkingskracht niet- schoolse leven en gunstige omstandigheden arbeids- markt</u>	<i>slechte studiebegeleiding</i> <i>gedrag leerkrachten en di- rectie: weinig steun</i>
geen/weinig motivatie voor school <u>sterk georiënteerd op ar- beidsmarkt en/of geld wil- len verdienen</u> lage gerichtheid op onder- wijs	financiële problemen gezin niet gericht op on- derwijs beperkte ouderbetrokken- heid negatieve inmenging ou- ders: te hoge verwachting- en	omgeving weinig op school gericht	<i>slechte leraar-leerlingrelatie</i> <i>fit leerling-school niet goed onderwijsvorm spreekt niet aan</i>
negatieve werkhouding en schoolparticipatie	lage gezinscohesie		<i>problematische overgang vmbo-mbo gebrek aan orde en organi- satie in de klas</i>
<u>gericht op korte termijn</u> intenties, doelen en com- mitments bij intrede studie en op later tijdstip consciëntieusheid neuroticisme extern attribueren, zwakke locus of control weinig zelfvertrouwen self-fulfilling prophecy depressie critical incident onrijpheid: discrepantie tussen wat iemand kan - wat er van hem verwacht wordt	weinig controle van ouders		<i>problemen op stage/met stage vinden</i>

*Cursieve factoren zijn zogenaamde pushfactoren, kenmerken die de leerling uit het onderwijs duwen. Onderstreepte factoren zijn zogenaamde pullfactoren, kenmerken die de leerling het onderwijs uitlokken.

3.5 De rol van de school bij geruisloze uitval

In tegenstelling tot bij klassieke uitval is geruisloze uitval in veel grotere mate beïnvloedbaar door de school. De invulling van de schoolfactoren in Tabel 2 heeft de onderwijsinstelling namelijk zelf in de hand: er kan bijvoorbeeld worden gezorgd voor een adequate studiebegeleiding en er kunnen duidelijke regels worden ingesteld op de school om orde en een goede organisatie te waarborgen. Als de school aan deze punten werkt, zal er minder sprake zijn van pushfactoren die leerlingen het onderwijs uit duwen. Bovendien kunnen de schoolfactoren optreden als buffer tegen problemen op andere niveaus. Een onrealistisch beroepsbeeld kan worden tegengegaan door goede studiebegeleiding; psychologische persoonskenmerken als weinig zelfvertrouwen en depressie kunnen worden opgevangen door steun van het schoolpersoneel en een prettig schoolklimaat. Een ongemotiveerde leerling die niet op onderwijs gericht is, kan op school worden gehouden door een passende onderwijsvorm (bijvoorbeeld veel praktijkonderwijs). De school kan dus een grote rol spelen bij het voorkomen van voortijdige schooluitval omdat veel geruisloze risicofactoren – in tegenstelling tot de 'zwaardere' problemen die ten grondslag liggen aan de klassieke risicofactoren – beïnvloedbaar zijn.

4 Het dominante profiel van geruisloze schoolverlaters

In hoofdstuk 3 werd een groot aantal risicofactoren van geruisloze uitval besproken, welke uit de literatuur naar voren zijn gekomen. Om deze lijst te verscherpen, is een viertal deskundigen geïnterviewd: een senior-beleidsadviseur op een roc-instelling, een promovenda op gebied van studiesucces op het mbo, een directrice van het Studentenservicecentrum van een roc-instelling en een (voormalig) programmacoördinator van projecten vsv. Voordat de interviews plaatsvonden, hebben deze deskundigen een document met een korte beschrijving van alle risicofactoren doorgenomen, inclusief Tabel 1 over de risicofactoren van 'klassieke' uitval en Tabel 2 met de risicofactoren van 'geruisloze' uitval. Gedurende het interview hebben zij op grond van hun inzichten en ervaringen in de (onderzoeks)praktijk aangegeven welke factoren volgens hen de grootste invloed hebben op vsv.

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het literatuuronderzoek geïntegreerd met de inzichten van de deskundigen. De volgende vraag staat centraal: Hoe kan de groep geruisloze vsv'ers worden gespecificeerd op basis van de literatuur en met inachtneming van de inzichten van het overleg met deskundigen?

4.1 Persoonlijk profiel

Zowel literatuuronderzoek als deskundigenoverleg wijst uit dat studiekeuze belangrijk is. Een vsv'er is iemand waarbij de kans groot is dat hij op het vmbo moeite heeft gehad met het kiezen van een mbo-opleiding die volledig aansluit op zijn interesses en talenten. Ook kan er sprake zijn van een onjuist beroepsbeeld behorende bij de betreffende vakopleiding.

Daarnaast spelen motivatieproblemen een grote rol. Vsv'ers zijn (veel) minder gemotiveerd dan de leerlingen die wel hun schoolloopbaan afmaken en hun attitude ten opzichte van school is doorgaans negatiever. Deze twee zaken kunnen voortkomen uit een verkeerde keuze.

Een sterke gerichtheid op betaald werken is voor de deskundigen geen voorspellende factor voor vsv. Eén expert geeft aan dat leerlingen aan het begin van hun opleiding soms wel aangeven de voorkeur te geven aan werken boven leren, maar dat zij vaak van mening veranderen na het lopen van stage. Dan waarderen ze het leren in hogere mate.

Wat in de literatuur herhaaldelijk aan de orde komt en wat in de gesprekken met de deskundigen ook naar voren komt, is dat spijbelen een belangrijke risicofactor is van vsv. In de praktijk is dit een zeer praktische risicofactor vanwege diens zichtbaarheid. Zeker met de systematische verzuimopsporings- en rapportagesystemen van tegenwoordig (bijvoorbeeld via het digitaal verzuimloket) krijgen scholen de groep risico-leerlingen waarbij zich duidelijk een negatieve schoolparticipatie manifesteert, snel in beeld.

Een aantal persoonlijkheidskenmerken die door één van de deskundigen als zeer belangrijk werden aangemerkt, was in de categorie 'conscientiousness' (plichtsbesef, ordelijkheid, dingen af willen ronden) te plaatsen. Deze expert noemde concreet het belang van self-efficacy en copingstijlen. Daarbij gaf hij als voorbeeld de situatie dat een leerling die een verkeerde studiekeuze maakt eigenlijk een attitude van die aard moet hebben dat hij het eerste jaar toch afmaakt. Switchen van opleiding kan namelijk niet na een paar maanden; daarvoor moet je vaak een periode wachten. Als leerlingen gedurende die wachttijd niet op school zitten, maar ofwel werken ofwel thuiszitten, wordt de kans steeds kleiner dat zij nog terugkeren in de schoolbanken. Er treedt een soort vervreemdingsproces van de school op, zeker als de leerling ondertussen werk heeft waar hij zich goed in kan vinden. Op deze manier raken onderwijsinstellingen de leerlingen kwijt die verkeerd gekozen hebben en omwille van die reden na een paar maanden stoppen. Als deze leerlingen wat meer consciëntieus zouden zijn en een betere manier van omgaan (copingstijl) met het tegen de zin in naar school gaan hebben, dan zouden ze wellicht dat eerste jaar afmaken, met als positief gevolg een verminderde kans dat hun tijdelijke uitval zich zou omvormen tot blijvende uitval. In de literatuur komt het probleem dat tijdelijke uitval omslaat in permanente uitval ook aan bod: veel vsv'ers hebben aanvankelijk de intentie om slechts een korte periode niet meer naar school te gaan (totdat ze met een andere opleiding kunnen beginnen), maar uiteindelijk beginnen sommigen nooit meer aan de voorgenomen nieuwe opleidingsplannen (ROA, 2009a).

De deskundigen zijn het erover eens dat de overige persoonlijkheidskenmerken in ons oorspronkelijke model iets kunnen toevoegen aan het verklarende model van vsv. Desalniettemin laten zij doorschemeren dat hier niet de absolute nadruk zou moeten komen te liggen. Belangrijkste reden die zij daarvoor aanvoeren, is dat deze persoonlijke factoren – met uitzondering van studiekeuze- en daaraan gerelateerde problemen – grotendeels niet te beïnvloeden zijn. Ook in de literatuur komt dit naar voren: Roelofs et al. (2009) en Ritzen (2008) noemen het onderscheid tussen beïnvloedbare en niet-beïnvloedbare oorzaken van vsv en wijzen erop dat met het oog op de eerste soort uitvalsredenen gerichte actie kan worden ondernomen. Met betrekking tot de tweede soort, de niet-beïnvloedbare factoren, verplaatst de focus al snel naar het beïnvloeden van de gevolgen, bijvoorbeeld het zorgen voor de juiste opvang (Roelofs et al., 2009). Een bijkomstig probleem van het toevoegen van persoonlijkheidskenmerken aan een vastgelegd risicoprofiel van vsv'ers zou zijn dat het lastig is om aan de hand van scores daarop risicoleerlingen en niet-risicoleerlingen te onderscheiden. Er is wellicht een groot aantal 'normale' leerlingen dat ook hoog scoort op bepaalde persoonlijke eigenschappen die correleren met schooluitval, hoewel zij later niet zullen uitvallen. Daarnaast blijft er altijd een groep toekomstige uitvallers over die ook met een instrument dat risicovolle persoonlijkheidskenmerken meet niet bij de intake worden gesignaleerd, bijvoorbeeld leerlingen die uitvallen door toedoen van problemen die zij pas op een later moment in hun opleiding tegenkomen, zoals problemen met (het vinden van) een stageplaats.

Toch zijn het vaak de stille, introverte leerlingen, die in de klas niet opvallen, die later geruisloos uitvallen. De problemen die zij mogelijk hebben die tot voortijdig schoolverlaten kunnen leiden, kunnen alleen zichtbaar worden gemaakt als daar expliciet naar wordt gevraagd. Feltzer en Rickli (2009) pleiten daarom voor een plangerichte aanpak van het inzichtelijk maken en verbeteren van psychologische kernkwaliteiten. Dat gebeurt tot nu toe echter vrij weinig en niet systematisch. De aandacht in de onderwijspraktijk is voornamelijk te zeer gericht op de zogenaamde herrieschoppers: de leerlingen die vaak verzuimen, in de klas de orde verstoren en zodoende de school duidelijk te kennen geven dat zij op het randje van schooluitval balanceren. Als bijvoorbeeld middels een hiervoor ontwikkeld instrument informatie kan worden ingewonnen over de aanwezigheid van persoonlijkheidskenmerken die een succesvolle studievoortgang belemmeren, kan de school hiermee rekening houden. Deze factoren zijn wel te beïnvloeden, wat niet alleen zal bijdragen aan het verminderen van vsv, maar ook een positief effect zal hebben op het welzijn van de individuele leerlingen. Er kunnen bijvoorbeeld trainingen worden opgezet ter verbetering van copingstrategieën en studievaardigheden. Deze kunnen leerlingen helpen om te volharden in het voltooien van hun studie (Hardre & Reeve, 2003). Aan leerlingen waarvan uit het intake-instrument blijkt dat zij gevoelig lijken te zijn voor het ontwikkelen van depressie of een zeer negatief zelfbeeld en weinig zelfvertrouwen hebben, kan de juiste hulp worden geboden. Kortom, een inventarisatie van persoonlijkheidskenmerken draagt bij aan het tijdig signaleren van potentiële vsv'ers om vervolgens gerichte actie te nemen om de uitval te voorkomen – zoals dat nu al gebeurt met de niet-geruislozen, omdat zij vanzelf al in beeld verschijnen.

4.2 Gezinsprofiel

De deskundigen benadrukten allemaal de rol van het gezin bij vsv zeker niet te onderschatten. Er werd op gewezen dat - hoewel men meestal aanneemt dat leeftijdsgenoten centraal staan in het leven van jongeren – de ouders nog steeds een cruciale invloedsbron zijn voor hun kinderen. Er werden enkele structurele gezinskenmerken genoemd, zoals gescheiden ouders en weinig sociaal kapitaal van het gezin. Beide kenmerken waren vaak aanwezig bij vsv'ers, aldus de geïnterviewde deskundigen. Dit zou dus een aandachtspunt moeten zijn bij het opsporen van potentiële uitvallers. Verder noemden de experts dat (financiële) problemen thuis een impact kunnen hebben op vsv. Als meest belangrijke factor op gezinsniveau kwam ouderbetrokkenheid naar voren. Een veelvoorkomend probleem is desinteresse bij de ouders of te weinig ouderlijke ondersteuning. Aanpalend probleem is dat veel ouders te weinig kennis hebben over het onderwijssysteem of de verwachting van de school dat ouders in de schoolloopbaan van hun kinderen (emotioneel) investeren niet delen. Deze factoren op gezinsgebied leveren problemen op indien zij niet (tijdig) worden gesignaleerd door de scholen. Problematisch is bovendien dat scholen en anderen weinig invloed kunnen uitoefenen op zaken als de gezinssamenstelling en (financiële) problemen thuis. Wel valt er veel winst te boeken met het oog op de ouderbetrokkenheid bij de school. De laatstgenoemde partij kan daartoe initiatieven ontplooiën.

4.3 Belangrijke omgevingsfactoren

Van de omgevingsfactoren die verzameld zijn bij het literatuuronderzoek werd door de deskundigen slechts één aangehaald: de peers. Invloed van leeftijdsgenoten en/of vrienden heeft een groot aandeel bij het verklaren van vsv. Er moet immers niet worden vergeten, aldus ook de deskundigen, dat de betreffende vsv'ers van een leeftijd zijn waarop zij zeer ontvankelijk zijn voor 'peer pressure'. Zij identificeren zich met hun peers en dus ook met de mate waarin die peers op school(succes) gericht zijn. Dienovereenkomstig zou een belangrijk aspect van het te onderzoeken profiel van de vsv'er moeten ingaan op zijn relatie tot vrienden en leeftijdsgenoten. Op basis van de literatuur en deskundigen wordt verwacht dat vsv'ers omgaan met normdeviante peers en/of peers die niet naar dezelfde school gaan als zichzelf.

4.4 Belangrijke schoolfactoren

Over de cruciale rol van schoolfactoren heerst consensus bij de deskundigen. Bovendien zijn deze factoren in hoge mate te beïnvloeden; op schoolniveau kunnen interventies worden gepleegd. De experts zijn in overeenstemming met de bevindingen uit de literatuur dat een slechte studiekeuzebegeleiding van invloed is op vsv. Het huidige mbo-onderwijs schiet tekort wat betreft loopbaanoriëntatie en –begeleiding. Volgens één deskundige zou de studiebegeleiding meer op de individu gericht moeten worden (case-management); dit bevindt zich echter nog in de ontwikkelfase.

Meer nog wijzen zij op emotionele en sociale aspecten waar het op de onderwijsinstelling aan kan schorten: de leerlingen moeten zich identificeren met de schoolgemeenschap en zij moeten worden gekend, zodat er een 'sense of belonging' ontstaat. Anonimiteit zien zij als een grote risicofactor voor schooluitval. Deze aandacht voor een positief en betrokken schoolcultuur en -klimaat kan worden teruggekoppeld aan de sociale integratie van Tinto (1993). De deskundigen zijn van mening dat moet worden erkend dat de school niet uitsluitend aan schoolse zaken gekoppeld is, maar dat zij ook een plaats inneemt in het sociale leven van de leerlingen. Meer concreet betekent dit dat docenten bijvoorbeeld ook steun moeten kunnen bieden bij niet direct aan school gerelateerde zaken. In ieder geval houdt het in dat het schoolpersoneel de leerlingen 'kent'. Het lastige bij dit aspect is dat het niet zichtbaar is: het is niet altijd direct zichtbaar wanneer een leerling emotioneel afstand neemt van school en zich niet thuis voelt in de schoolgemeenschap. Veel onderzoeken besteden aandacht aan bindingsfactoren en de fit tussen leerling en school. Zo onderzocht Osterman (2000) de ervaring van 'belongingness' op scholen. Een van de resultaten was dat de structuur en organisatie van scholen vaak te weinig rekening houden met de behoefte van leerlingen om te voelen dat ze ergens bijhoren. McGrath (2009) verrichte een kwalitatief, biografisch onderzoek bij enkele vsv'ers en concludeerde dat sociale relaties en emoties die worden ervaren op school fundamenteel zijn voor het proces van vervreemding van school en onderwijs.

De experts wezen wat betreft schoolfactoren ook – wederom in overeenstemming met de literatuur – op structuuraspecten. Opvallend is dat de ene deskundige pleit voor meer flexibiliteit omtrent de regels om individuen in hun specifieke situatie tegemoet te komen, terwijl een andere zeer veel waarde hecht aan orde en duidelijke regels, bijvoorbeeld met betrekking tot verzuim.

Een ander probleem op schoolniveau betreft de overgang van het vmbo naar het mbo. De begeleiding tussen deze twee onderwijssectoren is niet adequaat, waardoor veel leerlingen er als het ware tussenuit glijpen. Een vaste begeleidingsstructuur zou deze problemen kunnen verminderen. Het profiel van de vsv'er zou dus ook een problematische overgang kennen van vmbo naar mbo.

4.5 Het dominante profiel van de geruisloze vsv'er

Op basis van bovenstaande integratie van de resultaten van het literatuuronderzoek en de inzichten van de geïnterviewde deskundigen komen we voorlopig tot het volgende dominante profiel van de geruisloze vsv'er. De kans is aanzienlijk dat de vsv'er een verkeerde studiekeuze heeft gemaakt en/of dat hij een inadequate beroepsbeeld heeft. De vsv'er kan weinig tot geen motivatie voor school opbrengen. Het kan zijn dat hij sterk gericht is op de arbeidsmarkt en/of geld verdienen. Ook is de kans groot dat hij veel verzuimt. De persoonlijkheid van de vsv'er is waarschijnlijk niet erg consciëntieus en hij beschikt niet over veel self-efficacy en adequate copingstijlen: hij kan zichzelf er niet toe zetten om over zijn studiekeuze- en motivatieproblemen heen te stappen en toch zijn opleiding of het eerste jaar af te maken. Tevens heeft de geruisloze vsv'er andere psychologische eigenschappen die het voor hem niet eenvoudig maken om succes te hebben op school. Te denken valt aan bijvoorbeeld weinig zelfvertrouwen en depressie.

Het dominante gezinsprofiel van de geruisloze vsv'er is een gezin waarin de ouderbetrokkenheid bij het onderwijs van hun kind gering is. De kans is bovendien groot dat de vsv'er thuis problemen ervaart, al dan niet op financieel vlak. Gebrek aan sociaal kapitaal in het gezin kan ook een rol spelen evenals het hebben van gescheiden ouders.

Kijkende naar omgevingsfactoren, dan komt de relatie van de vsv'er met zijn peers in beeld. De kans is groot dat de vrienden van de vsv'er normafwijkend gedrag vertonen en niet naar dezelfde school gaan als de vsv'er.

Tot slot zou bij het dominante profiel van de vsv'er moeten worden gelet op schoolfactoren. Het kan zijn dat de studiebegeleiding op zijn school te wensen overlaat. Nog aannemelijker is dat een samenspel tussen individu en school een belangrijke bijdrage levert aan vsv: de binding op school wordt als niet goed ervaren door de leerling. Hij voelt zich niet gekend en ervaart te weinig aandacht en steun van het schoolpersoneel. Bovendien kan hij zich niet identificeren met de waarden op school. De school neemt geen positieve plaats in in zijn sociale leven; de vsv'er voelt zich er niet prettig. Verder is de kans groot dat de vsv'er een gebrek aan orde en structuur ervaart op zijn onderwijsinstelling. Tot slot is de kans aanwezig dat de overgang tussen het vmbo en mbo niet soepel is verlopen en dat dit doorwerkt op een niet-succesvolle mbo-loopbaan.

Cruciaal bij het bespreken van het profiel van de geruisloze vsv'er is dat de problematiek een cumulatief karakter heeft. Het is niet zo dat één probleem leidt tot schooluitval. Er zijn bijna altijd verschillende aspecten in het spel die in hun onderlinge interactie en/of als optelsom tot gevolg hebben dat een leerling uiteindelijk de school verlaat. Vanuit deze procesgerichte benadering sluiten wij ons dan ook aan bij de aanbevelingen van de deskundigen dat er structurele aandacht moet komen voor het welzijn van de leerling in samenhang met het verloop van zijn schoolcarrière. Dit zou bijvoorbeeld kunnen plaatsvinden in de vorm van een soort monitoringsysteem, dat zou kunnen voortbouwen op een bij de intake afgenomen checklist.

In Tabel 3 staat een overzicht van de 'geruisloze' risicofactoren die volgens de geïnterviewde deskundigen de grootste rollen spelen in het proces leidend tot schooluitval.

Tabel 3: Belangrijkste geruisloze risicofactoren volgens de literatuur en deskundigen

Persoonlijke factoren	Gezinsfactoren	Omgevingsfactoren	Schoolfactoren
verkeerde studiekeuze onduidelijk of onrealistisch toekomst- en/of beroeps- beeld	problemen thuis weinig sociaal kapitaal	negatieve invloed peers (peer pressure)	<i>slechte studiebegeleiding anonimiteit: leerlingen niet gekend (weinig tijd en aan- dacht) binding: identificatie met school en rol van school in sociale leven</i>
geen/weinig motivatie voor school <u>sterk georiënteerd op ar- beidsmarkt en/of geld wil- len verdienen</u>	ouders gescheiden financiële problemen beperkte ouderbetrokken- heid (desinteresse, geen ondersteuning)		<i>fit leerling-school niet goed structuur: gebrek aan orde en organisatie in de klas en op school problematische overgang vmbo-mbo</i>
negatieve participatie (ver- zuim) 'conscientiousness' (self- efficacy, copingstijlen) <u>korte termijn gerichtheid</u> neuroticisme extern attribueren, zwakke locus of control weinig zelfvertrouwen self-fulfilling prophecy depressie slechte studievaardigheden critical incident onrijpheid			

*Cursive factoren zijn zogenaamde pushfactoren, kenmerken die de leerling uit het onderwijs duwen. Onderstreepten factoren zijn zogenaamde pullfactoren, kenmerken die de leerling het onderwijs uitlokken.

5 Bestemming van voortijdig schoolverlaters

Bij het in kaart brengen van vsv als probleem is het belangrijk dat ook wordt gekeken naar de bestemmingen van de voortijdig schoolverlaters. Waar komen de uitvallers terecht? Keren zij wellicht later alsnog terug in het onderwijs? Hebben zij veel moeite met het vinden van een adequate positie op de arbeidsmarkt? Antwoorden op dergelijke vragen geven zicht op de ernst van het probleem en op de werking van de zogenaamde pullfactoren die leerlingen het onderwijs uit lokken, zoals de aantrekkingskracht van de arbeidsmarkt. Indien de vsv'ers in grote getallen een goede en stabiele arbeidsmarktpositie verwerven ondanks het feit dat zij niet over een diploma beschikken, is het aannemelijk dat de pullfactor arbeidsmarkt een grote rol speelt bij het vsv-probleem en dat ook zal blijven doen.

5.1 Typologie van vsv'ers op basis van bestemming

Dekkers, Claassen en Portengen (1997) hebben een typologie gemaakt van voortijdig schoolverlaters aan de hand van hun bestemmingen. De eerste categorie bestaat uit 'succesvolle ongeschoolde ambachtswerkers'. Dit zijn jongeren die een stabiele arbeidsloopbaan hebben opgebouwd zonder dat zij zich na hun schoolverlaten nog hebben bijgeschoold. Motivatieproblemen waren bij deze groep vaak de oorzaak van schooluitval. Een tweede groep bestaat uit de zogenaamde 'spijtoptanten'. Deze vsv'ers zijn weer terug in het onderwijs terecht gekomen. 'Geldverdieners' vormen de derde categorie. Deze vsv'ers zijn vergelijkbaar met de eerste groep, behalve dat zij geen stabiele arbeidsloopbaan ontwikkeld hebben. Hun primaire motivatie is geld verdienen. Schooluitval is bij deze groep mede te herleiden tot problematisch gedrag op school en in sommige gevallen spelen leerproblemen tevens een rol. De vierde groep bestaat uit 'vrijwillig werklozen', die niet op zoek zijn naar een baan. Het zijn bijvoorbeeld meisjes die gericht zijn op het gezin. De laatste categorie wordt gevormd door 'onvrijwillig werklozen'. Zij willen werken, maar kunnen geen baan vinden. Sommigen hebben daarom spijt dat zij geen diploma hebben gehaald. Bij veel van deze jongeren hebben 'klassieke' risicofactoren als drugsverslaving, criminaliteit en psychologische problemen geleid tot schooluitval. Deze factoren maken het de vsv'ers moeilijk aan een (vaste) baan te komen.

5.2 Bestemmingen van vsv'ers per reden van studiestaken

In totaal is 35 procent van de vsv'ers een opleidingswisselaar en 65 procent een opleidingsstaker (ROA, 2009a). Van de vsv'ers die zijn gestopt met hun studie omdat ze een andere opleiding wilden gaan doen, is ruim de helft direct met een andere opleiding begonnen. 24 procent deed dat ook, maar dan in het nieuwe jaar. Zeventien procent is echter ondanks het voornemen om van studie te wisselen, begonnen met werken. Van vsv'ers van wie de uitvalreden was dat de opleiding niet aan de verwachting voldeed, is 70 procent gaan werken. Achttien procent van hen is direct of in het volgende jaar met een andere opleiding begonnen. Zeven procent zat thuis of had een andere bestemming (bijvoorbeeld het leger of een hulpinstelling).

Werk was ook de bestemming van de meerderheid van vsv'ers die waren gestopt omdat de studie te moeilijk was, omdat er problemen waren op werk of stage, omdat er problemen met leraren waren, problemen met de gezondheid of privé- of gedragsproblemen. Het percentage vsv'ers dat werkte was in deze gevallen steeds 50 tot 60 procent. Als de moeilijkheidsgraad van de studie of problemen met leraren de oorzaak waren, dan was naast werk ook een andere opleiding een populaire bestemming: respectievelijk 42 en 30 procent van deze vsv'ers ging een andere opleiding doen.

Thuis zitten deden veel van de vsv'ers die een zorgverplichting hadden (29%) of bij wie de gezondheid de oorzaak tot studiestaken was (55%).

Bij privé- of gedragsproblemen als oorzaak zat 15 procent thuis. De vsv'ers die hun studie staakten omdat ze werken leuker vonden, zijn in grote getallen gaan werken: 92 procent van hen is direct de arbeidsmarkt op gegaan (ROA, 2009a, p. 77).

5.3 Arbeidsmarktpositie van vsv'ers

Hoe vergaat het de jongeren die zonder startkwalificatie gaan werken? In het algemeen doen ze het relatief goed: 68 procent heeft betaald werk, waarvan driekwart een vaste aanstelling (Eimers, 2006). Hier merkt Eimers bovendien op dat het gaat om de gehele groep vsv'ers, dus zowel de klassieke risicoleerlingen als de opstappers. Hij acht het aannemelijk dat als er onderscheid wordt gemaakt tussen de twee soorten vsv'ers, het percentage opstappers dat werk heeft hoger zal liggen dan de eerder genoemde 68 procent. Weliswaar blijft het zo dat de positie van lager opgeleiden op de arbeidsmarkt structureel zwakker is dan die van hoger opgeleiden en dat een groot aantal van de laagst opgeleiden zonder werk zit – het gaat hierbij voornamelijk om de klassieke risicoleerlingen. De maatschappelijke en persoonlijke factoren die er bij hen aan bijdroegen dat hun schoolloopbaan problematisch verliep, hebben tot gevolg dat zij ook met problemen op de arbeidsmarkt te kampen hebben (Eimers, 2006). Deze bevindingen van Eimers komen grofweg overeen met gegevens van het Ministerie van OCW (2007) over voortijdig schoolverlaters die laten zien dat 65 procent van alle voortijdig schoolverlaters werkt. Van de 35 procent die niet werkzaam is, gaat het bij 23 procent van de vsv'ers om jongeren die inactief zijn (niet op zoek naar werk) en bij twaalf procent om schoolverlaters die werkloos zijn en wel op zoek naar een baan.

ROA (2009a) noemt de volgende problemen omtrent de arbeidsmarktpositie van vsv'ers. Ten eerste bieden zij zich minder vaak aan. Ze zijn dus vaker werkloos. Daarnaast is hun positie erg conjunctuurgevoelig. In tijden dat het economisch minder goed gaat, trekken zij aan het kortste eind, ten gunste van werkzoekenden die wel over een startkwalificatie beschikken. Zijn de economische omstandigheden vervolgens weer aan de beterende hand, dan profiteren bovendien de jongeren met startkwalificatie eerder dan degenen die deze niet hebben. Verder zijn de functies waarin de vsv'ers werkzaam zijn, zeer laag. Vaak zijn het posities op basisonderwijsniveau. Daar komt nog bij dat de functies van vsv'ers minder werkzekerheid verschaffen. Er is een grote groep vsv'ers die geen vaste aanstelling heeft of als uitzendkracht werkt. Tot slot speelt het salaris een rol. Doorgaans – met name in de eerste jaren op de arbeidsmarkt – verdienen degenen met startkwalificatie meer geld dan mensen zonder deze kwalificatie. Wat betreft baantevredenheid en carrièreperspectieven (zoals zelf door de werknemers waargenomen) zijn er overigens nauwelijks verschillen tussen vsv'ers en niet-vsv'ers (ROA, 2009a).

Beekhoven en Dekkers (2007) noemen de positie van vsv'ers op de arbeidsmarkt niet direct problematisch. Veel vsv'ers vinden geschikt werk. Desalniettemin wijzen zij erop dat de positie van vsv'ers doorgaans minder duurzaam is dan de arbeidsmarktpositie van mensen die wel een startkwalificatie hebben behaald.

Kijkend naar deze onderzoeken lijkt het vsv probleem op korte termijn niet problematisch. Op lange termijn bekeken zou dit echter tot een groot probleem kunnen uitgroeien. Hierbij speelt vooral, zoals boven genoemd, de zwakkere arbeidsmarktpositie van de vsv'er een rol. Maar ook op het vlak van gezondheid en sociale zekerheid heeft de vsv'er meer problemen dan degenen met een startkwalificatie. Laag opgeleiden zijn vaker ziek, lopen een groter risico om criminele daden te plegen, hebben een kleiner sociaal netwerk en zijn minder tevreden met hun leven dan hoger opgeleiden. Dit heeft niet alleen negatieve consequenties op individueel niveau, maar levert ook hoge kosten op voor de maatschappij, zeker op lange termijn. In een onderzoek van Groot en Maassen van den Brink (2003a, 2003b) zijn de kosten hiervan voor de maatschappij geschat. Volgens hun onderzoek bedraagt de waarde van een jaar onderwijs voor het individu ongeveer 3732-4812 euro, en voor de samenleving 46,6-53,6 miljard euro wat betreft de welvaartseffecten. De inverteffecten van een jaar onderwijs voor de samenleving hebben zij geschat op 1,7 miljard euro per jaar. De resultaten van dit onderzoek benadrukken de problematiek van vsv voor zowel het individu als ook de maatschappij op lange termijn.

6 Maatregelen om geruisloze schooluitval te voorkomen

In paragraaf 3.5 kwam aan de orde dat geruisloze uitval door de school te beïnvloeden is. In tegenstelling tot klassieke uitval gaat het bij de geruisloze schooluitval vaak om problemen die kunnen worden voorkomen. In Nederland worden al veel maatregelen getroffen om het aantal voortijdig schoolverlaters terug te dringen. De resultaten die reeds ingevoerde interventies opleveren en de problemen die ermee worden ervaren, worden in dit hoofdstuk besproken.

6.1 Versnippering van initiatieven om vsv te voorkomen

Veel verschillende instituties houden zich bezig met de bestrijding van schooluitval, met name met de uitval van klassieke risicoleerlingen. Dit gebeurt op schoolniveau, op regionaal niveau en op landelijk niveau vanuit (beleids)maatregelen van de overheid. Deze oplossingen kunnen zowel een preventieve als curatieve invalshoek hebben. Sommige plaatselijke interventies zijn erg succesvol (voor 'good practices' in Nederland zie bijvoorbeeld Ecorys (2009)).

Het probleem in Nederland is echter dat de acties om vsv te bestrijden in hoge mate versnipperd zijn. Een structurele aanpak, gericht op de lange termijn en op alle leerlingen in plaats van op een select groepje duidelijk in het oog springende klassieke risicoleerlingen, ontbreekt vooralsnog. Dit fragmentatieprobleem viel Tilborg en Van Es (2006) op, toen zij de Nederlandse aanpak vergeleken met die van zes andere landen. Ook de Onderwijsinspectie (2009) en de WRR (2008) wijzen erop dat oplossingen vaak een ad hoc karakter hebben en op beperkte schaal en slechts voor korte periodes worden toegepast. Een concreet voorbeeld: Meijers (2008) deed onderzoek naar mentorprojecten op het mbo en vond als resultaat dat de meeste projecten na een korte periode ophouden. De oorzaak daarvan was dat het niet structureel wordt geïmplementeerd in het reguliere onderwijsproces. Evenmin is er sprake van een eenduidige centrale visie rondom mentoring.

De geïnterviewde deskundigen sluiten zich bij dit standpunt van versnippering aan. Zij noemen als een groot probleem bij de aanpak van vsv dat er op schoolniveau vaak geen structurele aandacht voor is. Het enige wat op de roc-instellingen meestal structureel in orde is, zijn verzuimmaatregelen. Hiermee komen echter alleen de spijbelende leerlingen in beeld; maar ook een heel goed werkend verzuimregistratiesysteem levert geen informatie over 'stille' leerlingen die wellicht overwegen binnenkort de school te verlaten. Verder geven deskundigen aan dat nuttige informatie die als handvat kan dienen bij de vroegtijdige identificatie van problemen, zoals doorstroomdossiers van het vmbo, dikwijls wel aanwezig is op de scholen, maar niet (voldoende) gebruikt wordt – iets wat ook in een rapport van de Onderwijsinspectie (2009) wordt genoemd. Dit zien zij als een gemiste kans, want juist het monitoren van de ontwikkeling van problemen bij leerlingen is belangrijk om tijdig de geruisloze risicoleerlingen op te kunnen sporen.

De deskundigen zien verder veel heil in structuur, in combinatie met binding. Met structuur doelen zij op duidelijke schoolregels die strikt worden nageleefd, zodat de leerlingen weten waar ze aan toe zijn. Eén deskundige, werkzaam op een roc, noemde expliciet dat de leerlingen structuur als prettig ervaren, ook al worden strenge regels gehandhaafd. De Inspectie (2009) meldt ook dat duidelijke registratie van aanwezigheid een belangrijke rol speelt bij het behouden van leerlingen met motivatie- en niet-cognitieve problemen. Binding wil zeggen dat de leerlingen 'gekend worden'. Het belang daarvan wordt door alle deskundigen beaamd en is ook terug te vinden in de literatuur (Christle et al., 2007; Fortin et al., 2006; Julkunen, 2007; Lan & Lauthier, 2003; Ritzen, 2008; WRR, 2008). Binding kan op school vorm worden gegeven door structureel goede begeleiding van alle leerlingen (onder andere Onderwijsinspectie, 2009). Op die wijze kan ook geruisloze uitval worden voorkomen.

6.2 Indeling van beleidstheorieën over maatregelen

Berenschot (2009) heeft een indeling gemaakt van beleidstheorieën over effectiviteit van maatregelen. Er wordt ten eerste onderscheid gemaakt wat betreft het niveau van de maatregel, welke individueel (gericht op de individuele leerling) of collectief (gericht op de hele populatie van leerlingen) kon zijn. Verder wordt verschil gemaakt naar aard van de maatregel: de maatregel kan organisatorisch van aard zijn of gericht zijn op aandacht. De maatregelen zijn door Berenschot voorgelegd aan een grote groep deskundigen. Zij gaven hun oordeel over de effectiviteit van de maatregelen. Op basis van deze indeling ontstaan vier typen beleidstheorieën over maatregelen, met in elke groep enkele maatregelen die door de deskundigen in het onderzoek van Berenschot als zeer effectief worden beschouwd:

- 'Het traject van de leerling' (individueel, organisatorisch) heeft als uitgangspunt dat het probleem van vsv ligt bij de individuele leerling. Vsv wordt gezien als gevolg van keuzeproblemen. Effectieve maatregelen zijn onder andere intensieve begeleiding bij studie- en beroepskeuzes, stagemaatregelen (begeleiding van leerlingen en samenwerking tussen scholen en het bedrijfsleven), maatregelen met betrekking tot de overgang tussen het vmbo en mbo en deskundigheidsbevordering van docenten gericht op het signaleren van zorgsignalen en het beter coachen van jongeren.
- 'Het individu voorop' (individueel, aandacht) beschouwt vsv als iets dan kan worden bestreden met een 'warm pedagogisch-didactisch klimaat' op school. Ook structuur (bijvoorbeeld duidelijkheid over absentie) is belangrijk. De maatregelen hebben zorg als uitgangspunt. Vsv'ers worden in deze theorie als zorgleerlingen gezien. Maatregelen die de deskundigen effectief vinden, zijn het maken van goede afspraken tussen alle betrokken partijen rondom de jongere, een goede schoolbrede absentieregistratie, concrete voorzieningen zoals meerde instroommomenten in het mbo en een adequate studiekeuze- en loopbaanbegeleiding zowel op het vmbo als het mbo.
- 'Een optimaal systeem' (collectief, organisatie) als beleidstheorie ziet het schoolsysteem en overgangen tussen scholen als belangrijk probleem. Effectief geachte maatregelen hebben betrekking op de werking van de zorg- en adviesteams, een strikt spijbelbeleid, intensieve stagebegeleiding en het bevorderen van ouderbetrokkenheid.
- 'De sociale omgeving van de vsv'er' (collectief, aandacht) neemt de omgeving van de vsv'er op in een verklarings- en bestrijdingsmodel van vsv. Niet alleen de school, maar ook ouders, familie, vrienden en de verdere omgeving worden betrokken bij het oplossen van vsv. Er wordt gebruik gemaakt van de invloed die deze leefomgevingen hebben op de vsv'er. In dit laatste cluster worden persoonlijke en intensieve begeleiding en ouderbetrokkenheid gezien als de meest effectieve maatregelen. Wel ligt hierbij veel nadruk op leerlingen die niet (meer) naar school gaan.

6.3 Veel organisatie, weinig aandacht?

Ritzen (2008) noemt enkele gebieden waarop veel beleidsactie wordt ondernomen, zoals op het vlak van administratief beheer en ondersteunende processen. Dit houdt in dat scholen in toenemende mate data van de schoolloopbaan van leerlingen beheren. Ook de intake wordt steeds beter, aldus de Inspectie (2009). De intake vindt op steeds meer instellingen standaard plaats, is vaker geprofessionaliseerd en ge-centraliseerd. Op een enkele mbo-instelling wordt gewerkt met een soort checklist waarop de intaker zijn inschattingen kwijt kan met betrekking tot cognitieve, sociale en beroepsaspecten over de toekomstige leerling (Onderwijsinspectie, 2009). Een andere positieve ontwikkeling is dat steeds meer instellingen de uitstroomredenen van hun leerlingen in kaart brengen. Desalniettemin zijn deze handelingen slechts momenteel van aard; het structureel monitoren van leerlingen gebeurt nog nauwelijks, terwijl juist op dat gebied veel winst kan worden geboekt bij het bestrijden van geruisloze uitval.

Daarnaast is er veel aandacht voor de vormgeving van doorlopende leerwegen, dat wil zeggen een betere overgang van vmbo naar mbo. Dit zijn organisatorische maatregelen op collectief niveau ('optimaal systeem') (Ritzen, 2008; ROA, 2009a). Deze maatregelen zouden eveneens een bijdrage kunnen leveren bij het voorkomen van geruisloze vsv, zeker als er bij het versoepelen van de overgang intensieve aandacht wordt besteed aan het maken van een adequate studiekeuze.

Aan individuele organisatorische maatregelen wordt door sommige instellingen ook hard gewerkt door het ontwikkelen van (preventieve) activiteiten rondom studie- en beroepskeuze en versterking van loopbaanbegeleiding ('traject van de leerling') (Ritzen, 2008; ROA, 2009a).

De twee categorieën beleidstheorieën van Berenschot die gericht zijn op aandacht – 'individu voorop' en 'sociale omgeving van de vsv'er' – lijken wat minder prominent aanwezig te zijn in bestaande maatregelen ter bestrijding van vsv, hoewel de grote waarde daarvan bij het tegengaan van geruisloze uitval door veel onderzoekers wordt erkend en de geïnterviewde deskundigen ook benadrukken dat leerlingen moeten worden 'gekend'. Ook de Inspectie onderkent dat er op het gebied van zorg en begeleiding nog het nodige moet gebeuren op mbo-instellingen. Met name de begeleiding bij beroepspraktijkvorming (bpv) of stage kan veel beter worden vormgegeven.

6.4 Belangrijkste knelpunten

Een knelpunt bij het bestrijden van vsv door scholen is dat het te vaak als een extern probleem wordt behandeld. De geïnterviewde deskundigen en de Onderwijsinspectie (2007) geven aan dat schooluitval voornamelijk als probleem van de leerling wordt gezien. Het idee dat de scholen een cruciale rol spelen bij het voorkomen en bestrijden van zowel klassieke als geruisloze vsv lijkt nog niet voldoende bij alle scholen te zijn doorgedrongen. Ook is er sprake van een implementatieprobleem. Ook al is er op beleidsniveau steeds meer aandacht voor het vsv-probleem, leidt dit nog niet altijd tot geijkte oplossingen op de werkvloer. De scheidlijnen tussen enerzijds het management en anderzijds de mentoren en docenten vormen een barrière (Inspectie, 2007).

Een andere belemmering is dat het op veel scholen ontbreekt aan resultaatgerichte planning en controle: er wordt niet bijgehouden welke oplossingsstrategieën wel en welke niet werken (Onderwijsinspectie, 2007). Ook op landelijk niveau wordt nog niet genoeg van elkaar geleerd. Succesvolle interventies of een overzicht van wat wel en niet werkt zou een eerste stap kunnen zijn in het verspreiden van kennis over het succesvolle tegengaan van vsv.

Daarnaast verloopt de samenwerking en communicatie tussen vmbo en mbo niet altijd soepel (Inspectie van het Onderwijs, 2007), evenals de samenwerking van het mbo met andere partners in de opvoeding en ontwikkeling van de leerlingen. Op dit laatste wezen de geïnterviewde deskundigen. Volgens hen werd te weinig gerichte actie ondernomen om de ouders bij het onderwijs van hun kinderen te betrekken, waardoor niet van hun invloed op het kind kan worden geprofiteerd. Bovendien begrijpen veel ouders niet hoe de opleiding van hun kind in elkaar zit, mede door de vele ontwikkelingen in het onderwijsveld. Hierdoor wordt ouderbetrokkenheid en -ondersteuning belemmerd.

6.5 Overzicht effectiviteit maatregelen Verenigde Staten

Nederland kent vooralsnog geen overzicht van vsv-maatregelen die de beoogde effecten opleveren. In de Verenigde Staten bestaat dat wel. Zij hebben een website opgericht waarop scholen en andere belanghebbenden informatie kunnen raadplegen over effectieve maatregelen die schooluitval tegengaan: What Works Clearinghouse (<http://ies.ed.gov/ncee/wwc/>). Hier kan men een overzicht laten genereren van Amerikaanse vsv-programma's waarvan aan de hand van wetenschappelijk evaluatieonderzoek bekend is in hoeverre zij goede resultaten opleveren.

7 Conclusie

Dit literatuuronderzoek behandelt risicofactoren waarvan in onderzoek is aangetoond dat zij samenhangen met voortijdig schoolverlaten. De centrale bevinding is dat er een duidelijk onderscheid aan te brengen is tussen klassieke risicofactoren en geruisloze risicofactoren.

Op basis van klassieke risicofactoren, zoals gedrags- en leerproblemen en het wonen in een probleemwijk, is het relatief eenvoudig om leerlingen te signaleren die het risico lopen om de school voortijdig te verlaten. Deze factoren zijn meestal zichtbaar voor het schoolpersoneel. De klassieke risicofactoren zijn echter niet of nauwelijks te beïnvloeden door de school. De onderwijsinstelling kan daarentegen wel zorgen voor een adequate opvang van de leerlingen bij wie de risicofactoren aanwezig zijn. Hier zorgen onder andere de bij vo- en mbo-instellingen betrokken zorg- en adviesteams voor.

De geruisloze risicofactoren zijn minder goed zichtbaar. Te denken valt aan een foutieve studiekeuze, motivatieproblemen en een niet op onderwijs ingestelde (thuis)omgeving. Het is lastig voor scholen om tijdig te zien bij welke leerlingen dergelijke factoren aanwezig zijn. De geruisloze redenen voor uitval zijn in tegenstelling tot de klassieke factoren echter wel door de school te beïnvloeden. De school kan met goede studiebegeleiding inspelen op studiekeuzeproblemen en door te zorgen dat de leerlingen gekend worden op school kan een lage onderwijsgerichtheid van de leerling en diens omgeving worden gecompenseerd. Motivatieproblemen kan de school opvangen door het onderwijs zodanig in te richten dat het de leerlingen aanspreekt en door een goede 'fit' te creëren tussen de leerlingen en de school, zodat de leerlingen graag op school zijn. Psychologische geruisloze risicofactoren voor vsv, zoals weinig zelfvertrouwen en het hebben van inadequate copingstijlen, zouden binnen de school kunnen worden verminderd door een optimaal begeleidingssysteem op de school en door het waarborgen van goede relaties tussen leraren en leerlingen. Verder helpt het als de school een goede en voor de leerlingen heldere organisatie heeft. De leerlingen moeten weten waar ze aan toe zijn en wat de consequenties zijn van bijvoorbeeld spijbelen. Wat de organisatie van de onderwijsinstellingen betreft, is het tevens belangrijk dat stages van leerlingen goed zijn geregeld. Er is een aanzienlijke groep leerlingen die uitvalt wegens problemen met (het vinden van) een stageplaats. Bovendien kan de organisatie van het mbo-systeem in relatie tot diens ketenpartners worden verbeterd. Een van de belangrijkste partners is het vmbo. De aansluiting van het mbo op het vmbo is niet optimaal, waardoor veel leerlingen niet doorstromen van het vmbo naar het mbo. Met de bevindingen van het literatuuronderzoek in het achterhoofd, lijkt het aannemelijk dat geruisloze uitval op schoolniveau kan worden tegengegaan door de factoren die in Tabel 4 zijn weergegeven.

Tabel 4: Schoolfactoren die een belangrijke rol kunnen spelen bij het bestrijden van vsv

---

Goede studiebegeleiding
Tegengaan van anonimiteit: leerlingen moeten gekend worden
Creëren van binding: leerlingen moeten zich kunnen identificeren met de school en de school speelt een rol in hun sociale leven
Creëren van een optimale fit tussen leerling en school
Waarborgen van goede relaties tussen leraren en leerlingen
Ervoor zorgen dat de onderwijsvorm de leerlingen aanspreekt
Handhaven van duidelijke structuur: orde en eenduidige organisatie in de klas en op school

---

Bij het vsv-probleem is het belangrijk dat bijna altijd sprake is van probleemcumulatie: diverse problemen als optelsom leiden tot uitval. Hoe meer risicofactoren er in het spel zijn, hoe groter de kans op uitval.

Erkend moet worden dat de toekomst van voortijdig schoolverlaters niet per se negatief is: ongeveer tweederde heeft een baan. Problematisch is met name hun zwakkere arbeidsmarktpositie, die sterk afhankelijk is van de conjunctuur. Klassieke vsv'ers hebben het moeilijker op de arbeidsmarkt dan de geruisloze vsv'ers. Dit hangt samen met het feit dat bij de klassieke uitvallers sprake is van problemen buiten het onderwijs die doorwerken in de schoolcarrière van de leerling. Deze factoren kunnen op vergelijkbare wijze een negatieve impact hebben op de werkloopbaan.

Gerichte maatregelen kunnen iets doen tegen geruisloze schooluitval. Er wordt steeds meer gedaan om uitval te voorkomen, toch zijn er problemen waardoor de bestrijding van het vsv-probleem nog te wensen overlaat. De belangrijkste knelpunten zijn versnippering van de initiatieven, het zien van vsv als extern probleem en daardoor als school niet voldoende de verantwoordelijkheid voor vsv-bestrijding oppakken, implementatieproblemen met vsv-beleidsoplossingen, een gebrek aan resultaatgerichtheid en geen optimale communicatie en samenwerking tussen het mbo en het vmbo en andere belangrijke partners. Het oplossen van deze knelpunten en het optimaliseren van de schoolfactoren in Tabel 4 zijn cruciale stappen in het bestrijden van met name geruisloze schooluitval.

8 Literatuurlijst

Archambault, I., Janosz, M., Morizot, J. & Pagani, L. (2009). Adolescent behavioural, affective, and cognitive engagement in school: relationship to dropout. *Journal of School Health*, 79(9), 408-415.

Beekhoven, S. (2004). De rol van participatie en identificatie bij het voortijdig schoolverlaten van jongens. *Pedagogische Studiën*, 81, 104-115.

Beekhoven, S. & Dekkers, H. (2007). *De focus op voortijdig schoolverlaten. Stand van zaken en beleid in de Stedendriehoek*. Radboud Universiteit Nijmegen.

Berenschot (2009). *Inzicht in resultaat. Oordelen over effectiviteit van maatregelen gericht op het terugdringen van voortijdig schoolverlaten*. TU Delft.

Boom, E. van der & Aa, R. van der (2009). *Goed voorbeeld doet goed volgen. Onderzoek naar goede praktijkvoorbeelden van LOB*. Rotterdam: Ecorys.

Bosker, R.J. & Hofman, A.W.H. (1994). School effects on drop out. A multi-level logistic approach to assessing school level correlates of drop out of ethnic minorities. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 19, 50-64.

Bridgeland, J.M., Dilulio, J.J. & Morison, K.B. (2006). *The silent epidemic, perspectives of high school dropouts*. Report 2006.

Christle, C.A., Jolivet, K. & Nelson, C.M. (2007). School characteristics related to high school dropout rates. *Remedial and special education*, 28(6), 325-339.

Cuelenaere, B., Zutphen, F. van, Aa, R. van der, Willemsen, A., & Wilkens, M. (2009). *MKBA voortijdig schoolverlaten*. Rotterdam: Ecorys.

Davis, K.S. & Dupper, D.R. (2004). Student-teacher relationships: An overlooked factor in school dropout. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 9(1), 179-193.

Dekkers, H., Claassen, A. & Portengen, R. (2001). Drop-outs per definitie kansloos? Een onderzoek naar het perspectief van zeer voortijdig schoolverlaters. *Pedagogische studiën*, 78(3), 184-196.

Derriks, M., Koopman, P. & Voncken, E. (2009). *Bezigheden en bereikbaarheid niet-leerplichtige voortijdige schoolverlaters Alkmaar*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

Eimers, T. (2006). *Vroeg is nog niet voortijdig. Naar een nieuwe beleidstheorie voortijdig schoolverlaten*. Nijmegen: Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt.

Feltzer, M.J.A. & Rickli, S.G. (2009). *De invloed van persoonlijkheidskenmerken en andere factoren op studie-uitval in het hoger onderwijs*. Universiteit van Tilburg.

Flouri, E. & Ereky-Stevens, K. (2008). Urban neighbourhood quality and school leaving age: Gender differences and some hypotheses. *Oxford Review of Education*, 34(2), 203-216.

Fortin, L., Marcotte, D., Potvin, P., Royer, E. & Joly, J. (2006). Typology of students at risk of dropping out of school: description by personal, family and school factors. *European Journal of Psychology of Education*, 11(4), 363-383.

Fredricks, J.A., Blumenfeld, P.C. & Paris, A.H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.

Gleason, P. & Dynarski, M. (2002). Do we know whom to serve? Issues in using risk factors to identify dropouts. *Journal of Education for students placed at risk*, 7(1), 25-41.

Goldschmidt, P. & Wang, J. (1999). When can schools affect dropout behaviour? A longitudinal multilevel analysis. *American Educational Research Journal*, 36(4), 715-738.

Groot, W. & Maassen van den Brink, H. (2003a). *Investeren en Terugverdienen. Kosten en baten van onderwijsinvesteringen*. Den Haag: Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO).

Groot, W. & Maassen van den Brink, H. (2003b). *Investeren en Terugverdienen II. Welvaarts- en inverdieneffecten van onderwijsinvesteringen*. Den Haag: Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO).

Hardre, P.L. & Reeve, J. (2003). A motivational model of rural students' intentions to persist in, versus drop out of, high school. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 347-356.

Herweijer, L. (2008). *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hickman, G.P., Bartholomew, M., Mathwig, J. & Heinrich, S. (2008). Differential developmental pathways of high school dropouts and graduates. *The Journal of Educational Research*, 102(1), 3-14.

Inspectie van het Onderwijs (2009). *Een verkennend onderzoek naar de kwaliteit van leerlingenzorg in het mbo*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2007). *Van visie naar realisatie. Een verkennend onderzoek naar voortijdig schoolverlaten in vo en bve*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Janosz, M., Archambault, I., Morizot, J. & Pagani, L.S. (2008). School engagement trajectories and their differential predictive relations to dropout. *Journal of Social Issues*, 64(1), 21-40.

Janosz, M., LeBlanc, M., Boulerice, B. & Tremblay, R.E. (1997). Disentangling the weight of school dropout predictors: a test on two longitudinal samples. *Journal of Youth and Adolescence*, 26(6), 733-762.

Julkunen, I. (2007). Early school leaving in Finland – a problem solved? *Young people and constellations of disadvantage in Europe*, 123-137.

Knesting, K. (2008). Students at risk for school dropout: Supporting their persistence. *Preventing School Failure*, 52(4), 3-10.

Lan, W. & Lauthier, R. (2003). Changes in students' academic performance and perceptions of school and self before dropping out of schools. *Journal of Education for students placed at risk*, 8(3), 309-332.

- Lee, V.E. & Burkam, D.T. (2003). Dropping out of high school: the role of school organization and structure. *American Educational Research Journal*, 40(2), 353-393.
- Luyten, H., Bosker, R., Dekkers, H. & Derks, A. (2003). Dropout in the lower tracks of Dutch secondary education. Predictor variables and variation among schools. *School Effectiveness and School Improvement*, 14(4), 373-411.
- McGrath, B. (2009). School disengagement and 'structural options'. Narrative illustrations on an analytical approach. *Young*, 17(1), 81-101.
- Meijers, F. (2008). Mentoring in Dutch vocational education: an unfulfilled promise. *British Journal of Guidance & Counselling*, 36(3), 237-256.
- Ministerie van OCW (2007). *Factsheet Voortijdig Schoolverlaten*.
- Neild, R.C. (2009). Falling off track during the transition to high school: what we know and what can be done. *Future of Children*, 19(1), 53-76.
- Oberon (2008). *De belevingswereld van voortijdig schoolverlaters. Een onderzoeksrapportage*.
- Osterman, K.F. (2000). Students' need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70(3), 323-367.
- Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (2009a). *Zonder diploma. Aanleiding, kansen en toekomstintenties*. Maastricht: ROA.
- Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (2009b). *VMBO: Tevredenheid en aansluiting met vervolgonderwijs*. Maastricht: ROA.
- Ritzen, H. (2008). *Voordeur open, achterdeur op een kier*. Lectorale intreerede in verkorte vorm uitgesproken bij de installatie als lector 'Onderwijsarrangementen in maatschappelijke context' Hogeschool Edith Stein/Onderwijscentrum Twente en Expertis onderwijsadviseurs Hengelo.
- Roelofs, M., Habraken, M. & Eimers, T. (2009). *Analyse RMC-effectrapportages 2007-2008*. Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt.
- Roest, A., Völker, B. & Kassenberg, A. (jaar). *Netwerken en presteren: de invloed van persoonlijke netwerken van middelbare scholieren op hun prestatiemotivatie en hun schoolprestatie*.
- Smit, F., Driessen, G., Sluiter, R. & Brus, M. (2008). *Ouders en innovatief onderwijs. Ouderbetrokkenheid en ouderparticipatie op scholen met vormen van 'nieuw leren'*. Nijmegen: ITS.
- Steeg, M. van der & Webbink, D. (2006). *Voortijdig schoolverlaten in Nederland: omvang, beleid en resultaten*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Tilborg, L. van & Es, W. van (2006). *Aanpak van het voortijdig schoolverlaten in zes Europese landen*. Sardes.
- Tinto, V. (1993). *Leaving college: rethinking the causes and cures of student attrition*. Chicago: University of Chicago Press.

Traag, T. & Velden, R.K.W. van der (2008). *Early school-leaving in the Netherlands. The role of student-, family- and school factors for early school-leaving in lower secondary education*. Research Centre for Education and the Labour Market.

Veenstra, R., Dijkstra, A.B. & Peschar, J. (2005). Sociaal kapitaal van middelbare scholieren. Effecten van netwerkbindingen en intergenerationele relaties van leerlingen op scholen voor voortgezet onderwijs. In

Vitaro, F., Larocque, D., Janosz, M. & Tremblay, R.E. (2001). Negative social experiences and dropping out of school. *Educational Psychology*, 21(4), 401-415.

Westenberg, M., Donner, C., Los, A. & Veenman, M. (2009). *Rijping en schooluitval. Een pilot-onderzoek naar schooluitval bij (V)MBO'ers vanuit ontwikkelingsperspectief*. Universiteit Leiden. In opdracht van de Projectdirectie Voortijdig Schoolverlaten, Ministerie Onderwijs en Wetenschappen.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2009). *Vertrouwen in de school. Over de uitval van 'overbelaste' jongeren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.